

politikai kudarcok. A Habsburg-hatalom németországi pozícióinak erősítésére irányuló politikai akciói eredménytelenek maradtak. A Dánia ellen 1864-ben a „fegyverbarátság” jegyében vívott háború következményei pedig egy közvetlen osztrák–porosz erőpróba lehetőségével is fenyegettek.

Négy esztendő kudarcсорozata lehetlenné tette Schmerling számára, hogy sikerrel folytassa kötélházi szerepét a parlament és az udvar között a liberális polgárság és a konzervatív arisztokrácia kereszttüzében. Amikor 1865 tavaszán a birodalmi tanács képviselőházában jelentékeny német liberális erők is rohamra indultak ellene, Ferenc József már elhatározta az államminiszter leváltását. Az uralkodó immár bízott abban, hogy a konzervatív arisztokrácia újabb kibontakozási kísérlete elnyeri a Deák-vezette magyar politikai erők támogatását is, és így végre megszilárdul birodalmának egysége.

IX. FEJEZET

A KIEGYEZÉS (1865–1867)

1. DEÁK FERENC KIEGYEZÉSI AJÁNLATA

1865 elején amikor bizalmatlansággal vegyes reménykedéssel arról szü-
longtak hírek a magyar politikai vezető réteg köreiben, hogy Schmerling
kénytelen eltekinteni a magyarországi közigazgatás és igazságszolgáltatás
„oktrojjal”, rendeleti úton történő szabályozásától, s a minisztertanács
a császár kívánságának megfelelően az alkotmányjogi kérdések tisztázá-
sára országgyűlés összehívásának előkészítését határozta el, jelent meg
Deák Ferenc *Adalék a magyar közjoghoz* című tanulmánya. A Csengery
Antal közreműködésével írott műben Deák vitába szállt Wenzel Lust-
kandl 1863-ban megjelent államjogi munkájával, amely mintegy össze-
gezte a Lajttántúlon az 1861. évi országgyűlési feliratok ellenében felho-
zott és a „jogeljátszás” pusztá kinyilatkoztatásán túlmutató érveket.
Deák mindenekelőtt annak az állításnak a tarthatatlanságát bizonyította
be, hogy az 1848-as törvényeket keletkezésük körülményei miatt nem
lehet jogérvényeseknek tekinteni. Ragyogó elemzéssel mutatta ki, hogy a
kifogásolt mozzanatok (néhány követ utasításától eltérően szavazott,
a főrendeknél közfelkiáltással hozott határozat is született) a Habsburg-
hatalom által olyannyira megbecsült 1687. és 1723. évi trónörökösödési
törvények születésekor sem hiányoztak. Rámutatott, milyen önellen-
mondásba került Lustkandl, amikor arra hivatkozott, hogy az általa már
eredendően jogerő nélkülieknek tekintett 1848-as törvényeket a magyar
országgyűlés a trónfosztással érvénytelenítette. Finom gúnnyal utalt arra,
hogy az osztrák államjogász ezzel az önkényuralomnak azt a „jogelját-
szási” elméletét elevenítette fel, amelytől egyébként elhatárolódni igye-
kezett. A legtöbb érvet Deák annak az állításának cáfolatára fordította,

mely szerint Magyarország és az „örökös tartományok” között a történeti múltban reáluniós kapcsolat állott volna fenn. Hangsúlyozta, hogy az általa felségjognak tekintett külügy irányításának módja nem változtat azon a tényen, hogy „Magyarország közjogi tekintetben is önálló külön ország volt, melyhez a fejedelem külön szólott, s mely a törvényhozási tárgyakban királyával együtt, az osztrák népektől független s külön határozott”.¹

A kiegyezésre törekvők aggódtak, hogy Deák határozott fellépése ártalmára lesz a kibontakozásnak. Kemény Zsigmond viszont egy 1865 januárjában írott levelében a kölcsönös jogok valamiféle „feltárához” hasonlította a tanulmányt, amelynek nagy a „gyakorlati haszna”, éppen akkor, „midőn a felek alkudoznak”.² Hogy Deák ezzel az alkotmányvédő nimbuszát nagyon is megerősítő munkával mennyire nem akadályt akart állítani a kompromisszum útjába, azt a figyelmes olvasó a tanulmány előszavából is megérthette. Abban ugyanis Deák sajnálatát fejezte ki, hogy Lustkandl „a megoldást nem a különböző nézetek és érdekek kiegyenlítésével akarja elérni”.³

Deák az 1860-as években mindenekeelőtt azért sodródott fokozatosan a Habsburg-hatalommal kötendő politikai kompromisszum útjára, mert – Kossuthtal ellentétben – nem tudott eljutni a liberális reformerségtől a polgári demokratizmusig. Így képtelenné vált a nagybirtokos arisztokrácia uszályából a reformkorban kiszakadt haladó nemesség szövetségi politikájának megújítására, elengedhetetlen korszerűsítésére és a nemzetiségekre való kiterjesztésére. Pedig ez volt a feltétele annak, hogy bel- és külpolitikai félelmeit oszlató támaszt remélhessen az állami önrendelkezés biztosításáért és az alkotmányos berendezkedés kiépítéséért folytandó küzdelem minden eshetőségére. A polgári demokratikus szinten megújítandó „érdekegyesítő” politika követelményeit mellőző Deák aggodalmi ezért is kerültek kölcsönhatásba a „kielégíthetetleneknek” ítélt népi tömegektől és nemzetiségektől elszigetelődő birtokos nemesi körök félelmeivel, kiútkereső szándéka pedig ezért is találkozott a gazdasági, társadalmi helyzetük stabilizálását a politikai konszolidációtól remélők

¹ DEÁK FERENC, Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1865. 162.

² Idézi: FERENCZI ZOLTÁN, Deák élete. II. Bp. 1904. 415–416.

³ DEÁK FERENC, Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1865. 4.

vágyaival. Így vált Deák egyre inkább védtelenné annak a nagybirtokos arisztokráciának és értelmiségi segéderőinek a kiegyezésre való unszolásával szemben, amely a pozícióit biztosító Habsburg-hatalomhoz és a lajtántúli piachoz fűződő érdekeit nemzeti létérdekekké nyilvánította. (Mindehhez társult járulékos, de mégsem lebecsülendő személyes motívumként aggodalma unokaöccse, a titkos szervezkedésben részes Nedeczky István sorsáért, akit 1864. november 24-én halálra ítélték. Halálos ítéletét 1865 elején azt követően változtatták 20 évi börtönre, hogy Deák kifejezte kiegyezési készségét az udvar megbízottjával a színfalak mögött folytatott személyes tárgyalásokon. Az olmtüzi várbörtönből azonban Nedeczky csak a kiegyezés tényleges megkötése után szabadult.)

Deák államjogi munkájának megjelenése idején már biztosítékot kapott arra, hogy az udvarban kedvező fogadtatásra találna „kiegyenlítést” célzó kezdeményezése, sőt Ferenc József – elkerülendő az Októberi Diploma fogadtatásához hasonló csalódást és presztízsvesztést – ezt a konzervatívok által sürgetett újabb fordulat előfeltételének tekinti. 1864 karácsonyát követően Augusz Antal báró, Albrecht főhercegnek, a császár nagybátyjának, a volt magyarországi főkormányzónak a bizalmasa kereste fel Deákot. Írásban rögzítette a magyar államférfinak a pragmatika sanctióra mint a Monarchia államjogi viszonyainak „alfájára és omegájára” épített, a „közös ügyek” körét, kezdésük módját és a jogfolytonosság helyreállításának a kívánatos menetét körvonalazó kibontakozási elképzeléseit és készségét a nemzetiségi kérdés rendezésének előmozdítására „az egyenjogúság” alapján. A tárgyalások folytatására magától a császártól felhatalmazást nyert Augusz két további látogatása alkalmával sor került a feljegyzés német fordításának szabatossá tételére és Deák azon nyilatkozatára, hogy a kibontakozás alkotmányos feltételeinek megteremtése esetén javaslatai a képviselőház teljes támogatására számíthatnak. Augusz báró Deáknál tett látogatásait nem sikerült teljesen titokban tartani, Kemény Zsigmond azonban egy, a tárgyalások jelentőségét kisebbítő magánlevelével gátat vetett az ezúton keresett kibontakozást esetlegesen keresztezni szándékozó bécsi hírverésnek.

A rendszerváltozás előkészítése a színfalak mögött több síkon folyt. A császár titkos audiencián fogadta a lajtántúli konzervatív körök bizalmát élvező Richard Belcredi gróf csehországi helytartót, s közölte vele, hogy kulcsszerepet szán neki az új rendszerben. Magyarországot illetően

amellett, hogy a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformoknak az országgyűlés elé terjesztésére határozat született, Zichy kancellár uralkodói megbízást kapott a katonai bíraskodás felfüggesztésének és az országgyűlés egybehívásának az előkészítésére. Zichy Hermann gróf, aki hatásköri konfliktusba is keveredett Pálffy Móriccal, mindezt egybekapcsolta a rendkívüli hatalommal felruházott helytartó menesztésének és a helytartótanács hagyományos jogköre helyreállításának az indítványozásával. 1865. április 5-én el is nyerte ehhez Ferenc József hozzájárulását. Pálffy tényleges leváltását azonban elhalasztották olyan események közbejötté folytán, amelyek végül is a provizórium egész vezérkarának a menesztéséhez vezettek.

A birodalmi tanács képviselőházában az 1865. március 27-én megkezdődött költségvetési vitában Schmerlinget a vártnál is hevesebb támadások érték. Schmerling, aki korábban oly sikerrel rémítgette az abszolutizmus visszatérésétől, illetve a konzervatív föderalisták kormányrúdhoz jutásától rettegő képviselőket azzal, hogy bukása a Februári Pátensre alapozott „alkotmányosságot” sodorná végveszélybe, most egy előzetes magánértekezleten lemondással fenyegetődözve sem tudta elhárítani politikája minden addiginál élesebb bírálatát. Noha néhány hónappal korábban még arra hivatkozva kért türelmet „magyar politikája” számára, hogy „egy annyira fölizgatott és szenvedélyekkel elárasztott országban igen nehéz oly férfiakat találni, akik hajlandók az ár ellen úszni”, most felcsillantotta annak reményét, „hogy Magyarországbán sokan, akik meg vannak győződve annak múlhatatlan szükségéről, hogy hazájuk Ausztriához szorosan csatlakozzék, és a birodalmi alkotmány végre Magyarországbán is érvényre jusson... valahára elég bátrak is lesznek e meggyőződésük nyílt és hangos bevallására is”.⁴ Bíráloi azonban nem érték be ennyivel. Kaiserfeld, az egyik kisebb liberális frakció vezetője, aki kezdettől fogva helytelenítette a „jogeljárás” elméletére építő államminiszter „magyar politikáját”, azt kívánta, tegyék lehetővé, hogy minden további halogatás nélkül összeülhessen a magyar országgyűlés, és létrejöhessen a magyar alkotmányos törekvéseket érvényesítő „kibé-

⁴ Magyar fordítását közli: Deák Ferencz beszédei. Összegyűjt. KÓNYI MANÓ. III. 2. kiad. (továbbiakban: Deák Ferencz beszédei) Bp. 1903. 383., 388.

külés” a „birodalmi eszme elismerésének föltétele mellett”.⁵ Schmerling válasza korántsem volt mereven elutasító. Kijelentette, hogy Kaiserfeldhez hasonlóan rokonszenvez „a magyarországi szabadelvű párttal” (amin a bécsi publicisztika szóhasználatának megfelelően Deák táborát értette), de ellenfeleinek tekinti „az ókonzervatívokat”, majd sajnálatát fejezte ki, hogy Magyarországon „a kiegyezést” nem az általa kívánatosnak tartott értelemben tekintik politikai célnak. Szerinte a kiegyezés feltétele, hogy „az 1848-diki törvényeket lényegesen revideálni kell, mégpedig oly irányban, hogy mielőtt érvényük elismertetik, az 1848-diki törvényekből mindaz kiküszöböltessék, ami alkotmányunkkal ellenkezik”.⁶

Schmerling megnyilatkozása nem maradhatott megválaszolatlanul annak a magyar politikai irányzatnak a részéről, amely a színpalak mögött tulajdonképpen már meg is kezdte a kiegyezési tárgyalásokat az udvarral. Annál kevésbé, hiszen a megingott hatalmú államminiszter – elejtve a „jogeljárás” érvét – immár maga is kiegyezési ajánlatot tett, mégpedig az 1848-as törvények revíziójának és a konzervatívoktól való elhatárolódásnak a feltételével. Ajánlata azonban aligha mentesülhetett attól a gyanútól, hogy csak taktikai húzásról van szó. Deák és a konzervatívok együttműködése pedig egyfelől túlságosan messzire jutott ahhoz, hogy visszakozni lehetett volna, másfelől indokoltan vetettek úgy számot vele, mint a császári bizalom megnyerésének elengedhetetlen előfeltételével. Deákék nemcsak azért törekedtek a kibontakozás során Schmerling feltétlen mellőzésére, mert minden későn jött hajlandósága ellenére kielégíthetetlen igényű tárgyalófélnak ítélték, hanem azért is, mivel egy esetleges kiegyezési megállapodás nemzeti vívmányként való elfogadtatását Magyarországon messzemenően kompromittálta volna, ha annak megkötésében a birodalmi beolvasztó törekvések reprezentánsának tekintett államminiszter közvetlen szerephez jut.

Deák megnyilatkozási készségére minden bizonnyal nagy hatással volt Augusz újabb látogatása. Nem tudjuk, melyik fél volt a tényleges kezdeményezője a Deák és a császár megbízottja között április 7-én lezajlott újabb tárgyalásnak. Ferenc Józsefet a kibontakozás feltételezhető siettetésére mindenekelőtt az a szakítással fenyegető nyílt konfrontáció

⁵ Uo. III. 391.

⁶ Uo. III. 395.

ösztökélte, ami a saját és a porosz hatalom képviselői között a német szövetségi gyűlésben éppen a megelőző napokban alakult ki. Deákot pedig Schmerling burkolt ajánlata és Ferenc József arra alighanem közvetlenül utaló üzenete nyomán minden bizonnyal aggodalom fogta el, hogy a császár ismét államminisztere befolyása alá kerülhet. Erősen valószínűsíti ezt, hogy Augusz a látogatásáról adott jelentésében Deák „hűségének” és „lojalitásának” rendkívül erős magasztalása mellett azt hangsúlyozta, hogy a magyar államférfi csak egy, a *pragmatica sanctióra*, és semmiképpen sem „a februári alkotmányra” alapozó kibontakozási kísérletet hajlandó támogatni.

Ilyen előzmények után jelent meg 1865. április 16-án a *Pesti Napló* hasábjain névtelenül Deák „húsvéti cikke”. A szerző kiléte hamarosan köztudottá vált. Deák kitűnő taktikai érzékét dicséri, hogy egy bécsi lap állításaival vitatkozva tette nyilvánvalóvá készségét az 1848 tavaszán alkotott államjogi törvények revíziójára. Mert közvetlen utalás nélkül is ezt jelezték azok a megállapításai, amelyek szerint „arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztonsága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőség fenntartassanak...”, illetve „készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatóságának biztonságával összehangzásba hozni”. A jogokat és a kötelezettségeket egyaránt a *pragmatica sanctióból* eredeztető Deák egyfelől eddigi alkotmányvédő alapállását érdemlegesen módosítva elsődleges fontosságú céllá „a birodalom szilárd fennállását” emelte, „melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni”. Másfelől arra figyelmeztetett, hogy a „Magyarország alkotmányos fennállását” biztosító jogokból és törvényekből „többet elvenni, mint amit a birodalom szilárd fennállhatóságának biztosítása mulhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű”. Deák a megegyezésre való készségét hirdetve Schmerlingre mért oldalvágásként szólt arról, hogy a történelmi múltban a Habsburg-ház és a magyar nemzet között többnyire egyes „osztrák államférfiak” teremtetek konfliktust, aminek feloldását a káros befolyás kiküszöbölése és az uralkodó igazságszeretetének szabad megnyilatkozása biztosította. Schmerling birodalmi tanácsbeli ellenfeleire sem hatástalanul újítva meg a forradalmasodó reformellenzék hajdani követelését, a ki-

bontakozás alapfeltételei közé sorolta, hogy „a lajtántúli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosíttassék”.⁷

Május 8-án, amikor a birodalmi tanács képviselőháza leszavazta a két tűz közé került Schmerling költségvetési indítványát, Deák már ajánlata kifejtésénél tartott. Apponyi György gróf bécsi lapja, a *Debatte* május 7. és 9. között kiegyezési tervet ismertetett. A *Pesti Napló* két hét múlva közölte, hogy a cikksorozat Deák álláspontját fejtette ki. Ennek a „májusi programnak” a legfőbb elemei megtalálhatók az Apponyi által 1862-ben összefoglalt konzervatív emlékiratban. Deák azzal jórészt összhangban nyilvánította közösnek az „uralkodó háztartását”, továbbá a külügyet, a hadügyet és a fedezetüket szolgáló pénzügyet, s foglalt állást a közös vám- és kereskedelmi politika szükségessége mellett. A „közös ügyek közös intézését” a lajtántúli és a magyarországi parlament egyenjogú küldöttségeire kívánta bízni. Hangoztatta, hogy a mindezek alapján létrehozandó kiegyezés feltételezi egy magyar kormány kinevezését, a magyar, az erdélyi és a horvát országgyűlés összehívását, az utóbbiak felszólítását arra, hogy képviseltesék magukat a magyar országgyűlésen, továbbá az új államberendezkedés alapelveinek kialakítását az uralkodó és az országgyűlés leiratai, illetve válaszfeliratai útján, majd a koronázást, végül pedig az új törvények megalkotását és szentesítését. Apponyi hajdani emlékiratának két nevezetes mozzanatát Deák egyelőre hallgatással mellőzte. Nem szólt konkrétan az 1848-as törvények módosításáról és pontosan arról sem, milyen felségjogok illessék meg az uralkodót az új államszerkezetben.

2. ALKOTMÁNYOS FORDULAT ÖNKÉNYURALMI ELŐKÉSZÍTÉSE

Deák Ferenc Bécsben névtelenül megjelentetett „májusi programjának” harmadik részét, amelyben a delegációkkal és az alkotmányosság-hoz való visszatérés kívánatosnak ítélt menetével foglalkozott, a rendőrség tilalma következtében a hazai lapok nem közölhették. Az eltiltás hatályban maradt azután is, hogy a *Pesti Napló* két hét múltán felfedte:

⁷ Uo. III. 406.

a Ludassy Mór által közreadott cikksorozatban kifejtettek „hűen” tükrözik Deák nézeteit, s a harmadik rész hazai közlését „egyedül a sajtóviszonyokból származó akadály gátolta”.⁸ Ezzel Kemény Zsigmond lapja nemcsak a sajtószabadság hiányát panaszolta, hanem az üldözött ellenzékiiség pecsétjét ütötte rá Deák kiegyezési ajánlatára, a megítélésében bizonytalankodó hazai politikai közvéleményre semmiképpen sem hatástalanul. Szükség is volt rá. Az önkényuralmat kiszolgáló Kecskeméthy azt jegyezte naplójába, hogy „Deáknak a Debattéban közlött programja elég ó-conservatív. Ama szép fictióból indult ki, hogy minden rosszat a miniszterek tesznek, minden jót a fejedelem”.⁹ A kiegyezést nagyon is sürgető Eötvös Deákot következetlennek ítélte, „magáról a programról” pedig az volt a véleménye, hogy „practicus része rendkívül gyenge s nem practicus”.¹⁰ Az 1861. évi országgyűlés nagy tekintélyű elnöke, Ghyczy Kálmán nem minden szemrehányás nélkül írta Deákhöz intézett magánlevelében, hogy „meredek lejtőn indult meg”. S noha az adott viszonyok között „az ország közvéleményét” nehezen megítélhetőnek mondta, figyelmeztette az utolsó országgyűlés jogvédő feliratainak a szerzőjét annak tekintetbevételére, hogy „az 1861-ik esztendei erős elhatározást” meggyengítő „politikai atmosphaera az egész országban éppen Pesten a leg-egészségtelenebb”.¹¹ Deák fellépését azonban hamarosan követte a Schmerling nevével fémjelzett kísérlet látványos bukása, amit a valóságosnál is nagyobb mértékben az ő érdemének tekintett a kiegyezést szorgalmazó politikai erők egyoldalú befolyásának alávetett közvélemény, s ez jórészt elcsitította a kritikai hangokat.

A birodalmi tanács képviselőháza nemcsak a költségvetési vitában, hanem alkotmányjogi kérdésben is leszavazta Schmerlingéket, félreértetlen jelét adva annak, hogy véget kíván vetni a parancsuralmi kormányzás lehetőségének, és a félalkotmányos szisztémát a birodalmi tanács polgári parlamentáris jogokkal való felruházása révén alkotmányos rendszerré kívánja fejleszteni. A parlamenti kudarcok sorozatát hamarosan

⁸ *Pesti Napló*, 1865. május 23.

⁹ Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878. Kiad. RÓZSA MIKLÓS. Bp. 1909. 187.

¹⁰ BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF, *Naplójegyzetek – gondolatok. 1864–1868.* Kiad. LUKINICH IMRE. Bp. 1941. 103.

¹¹ Közli: Deák Ferencz beszédei. III. Bp. 1903. 429–430.

személyi változások követték. Június végén sor került Zichy Hermann gróf magyar és Nádasdy Ferenc gróf erdélyi kancellár felmentésére, illetve Rainer főherceg miniszterelnök távozására és a kucspozíciót betöltő Schmerling államminiszter lemondására. Magyar kancellárrá 1865. június 26-án a császár Mailáth Györgyöt nevezte ki, akit a konzervatív csoport tagjai közül azért becsült különösképpen, mert az 1861. évi országgyűlés végnapjaiban szót mert emelni az Októberi Diploma védelmében. Az erdélyi kancellária irányítására gróf Haller Ferenc tábornok kapott megbízást. Július 1-én számolták fel a katonai bíraskodást, és állították vissza a helytartótanácsnak a provizórium bevezetése előtti hatáskörét. Vezetése Pálffy Móric gróf kezéből báró Sennyey Páléba került.

Schmerling és minisztertársai még megtartották tárcájukat az A. Mensdorff-Pouilly gróf külügyminiszter vezetésével szervezett átmeneti kormányban. Tényleges leváltásukra 1865. július 27-én, a birodalmi gyűlés berekesztésének és a Richard Belcredi gróf vezetésével felállított új kormány hivatalba lépésének a napján került sor. Az előző kabinetből csak a császár személyes bizalmát élvező Mensdorff-Pouilly gróf külügyminiszter és Carl von Franck lovag hadügyminiszter tartották meg tárcájukat. Ismét bekerült a kormányba Esterházy Móric gróf, tárcanélküli miniszter, aki az előző kabinetben mindinkább Schmerling ellenlábasának szerepét töltötte be. Belcredi miniszterelnök az államminisztérium és a rendőrmisztérium közvetlen irányítását is magára vállalta, ami a birodalom adott kormányzati struktúrájában kivételesnek mondható hatáskört biztosított számára. Ferenc József azonban mindjárt az új kormány hivatalba lépésekor egyértelművé tette, hogy a politikai irányítást és minden érdemi döntést továbbra is önmagának tart fenn. Ez egyszerre tanúsította autokrata törekvéseinek a továbbélését és azt a feltételezését, hogy egyedül az a célszerű, ha a kompromisszumot kereső magyar politikai erőkkel folytatandó tárgyalások vezetését maga tartja kézben. Az új kormány első ülésén legfőbb „alaptétellé” emelte „a Monarchia egységének” követelményét, külön is felszólítva a minisztertanács magyar tagjait, Esterházyt és Mailáthot, hogy „ezen alapelv mellett minden erővel tartsanak ki, nevezetesen saját szűkebb hazájuk ellenében is, ahonnet bizo-

nyos támadásoknak lesznek kitéve, és ahol bizonyos ellenállásra fognak találni”.¹²

A kormányváltozás célja ez esetben tényleges rendszerváltozás előkészítése volt. A császár és új kormánya az olyannyira fenyegetettnak érzett birodalom egységének a biztosítását mindenekelőtt „a magyar kérdés” rendezésétől remélte. Csak a Belcredi-kormány hivatalba lépését követően jött létre az osztrák–porosz háborút egyelőre elhárító gasteini kompromisszum Schleswig és Holstein kérdésében. Aligha kétséges, hogy a Habsburg-hatalom elsősorban azért hátrált meg Gasteinban (érdemileg ugyanis ezt történt), mert nemzetközi pozícióit megszilárdítva a lehető legkevesebb áldozat árán kívánta megkötni a kompromisszumot az immár a kiegyezés útjára terelhetőnek ítélt Magyarországgal. Majd az így regenerált birodalom megnövekedett erejével kívánt a következő menetben a nemzetközi porondon fellépni, mindenekelőtt a németországi hegemonia biztosítását célzó küzdelemben.

Ferenc József 1865. szeptember elején az erdélyi országgyűlés november derekára történt egybehívásával és a már korábban összehívott horvát országgyűlés üléseinek elnapolásával folytatta az alkotmányos fordulat nagyon is súlyos ellentmondásokkal terhes előkészítését. Szeptember 17-én a lajtántúli Landtagokat egy késő ősssel tartandó ülésszakra, a magyar országgyűlést pedig december 10-ére hívta össze. Három nappal később császári manifesztum jelentette be a Februári Pátens „felfüggesztését” és a központi parlament szerepét betöltő birodalmi tanács működésének a szüneteltetését. Mindez elsősorban azt jelentette, hogy Ferenc József és kormánya a Februári Pátensre alapozott félalkotmányos megkötésektől is mentesen kívánja „a magyar kérdés” rendezését és a birodalom újjászervezését keresztül vinni. Magyarországon az országgyűlés egybehívásában a politikai vezető réteg többsége az alkotmányos kibontakozás zálogát látta, a Februári Pátens felfüggesztését pedig mint a német hegemoniát célzó birodalmi centralizációs politika feladását üdvözlötte. A lajtántúli osztrák–német liberálisok viszont „a felfüggesztés” politikájában az abszolutisztikus és a rendi restaurációs erők alkotmányelle-

¹² Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. VI. Abteilung. Das Ministerium Belcredi. 1. (Bearb. von Horst Brettner-Messler) Wien, 1971. 4. (Fordítás a német eredetiből).

nes, a birodalom egységét végveszélybe sodró összefogásának érvényesülését látták, és ennek megfelelően tiltakoztak ellene már a tartománygyűlések előtt, majd azoknak a vitái során is. Másként foglaltak állást a lajtántúli szláv és olasz politikai erők. A cseh Palacký, aki Deák kezdeményezésének ismeretében 1865 tavaszán írott cikksorozatában azt jósolta, hogy a birodalom dualista átszervezése a pánszlávizmus életrekelője lesz, még mindig egy föderalista jellegű kibontakozást szorgalmazott. A cseh-morva, a lengyel, az ukrán, a délszláv és az olasz többségű tartománygyűlések elfogadták a szeptemberi manifesztumot. Ezt nem egy közülük, így a prágai, a helyileg kisebbségbe szorult németekkel vívott éles küzdelem után tette meg. Java részük azonban konkrétumokat, mindenekelőtt tényleges önkormányzati jogokat követelt.

Belcredi tulajdonképpen olyan átalakulásra törekedett, amelynek eredményeképpen a nemzetek fölé emelt dinasztia az arisztokrácia segítségével kormányozza a birodalom egymást egyensúlyozó két felét, a föderatív szerkezetű „nyugatit” és a magyar korona égisze alatt egyesítendő „keletit”. Mindez magában rejtette annak a lehetőségét, hogy mind a polgári alkotmányos föderatív, mind a polgári alkotmányos dualista „megoldást” szorgalmazók egyben-másban konfliktusba kerüljenek a Schmerling-szisztéma felszámolásában általuk támogatott Belcredi kibontakozási tervei-vel.

A Belcredi-kormány hivatalba lépésétől kezdve nyilvánvaló volt, hogy a fordulat keresztülvitelében taktikusan ugyan, de nagyon is messzemenően kívánja érvényesíteni az önkényuralom eszközeit. Míg a Lajtántúlon ez elsősorban a központi parlament feloszlását jelentette, addig Magyarországon – ahol a korábbi államjogi fejlődés eredményeként minden kibontakozási terv mellőzhetetlen tényezőjévé vált az országgyűlés – mindenekelőtt a politikai megnyilatkozási és szervezkedési lehetőségek szigorú korlátozását.

A kormányzat nem bízott a kiegyezésre ténylegesen törekvő magyar politikai erők önfegyelmében, még kevésbé abban, hogy a politikai szabadságjogok érvényesülésének teljesebbé tétele nem vezetne-e az 1860–61-ben tapasztalt ellenlökés megújulásához. A legfőbb biztosítéknak azt tekintették, hogy a császári csendőralakulatokat nem vonták ki Magyarországról a kiegyezés megkötéséig, s Erdélyből még akkor sem, az itt állomásozó katonai erőkkel pedig a kizárólag és közvetlenül a császárnak

alárendelt hadparancsnokságok rendelkeztek. Mailáth Györgynek még azt sem sikerült kivívnia, hogy a rendőrminisztérium ismerje el a magyarországi egyleti ügyekben az udvari kancellária illetékességét. A „sajtóvétségek” dolgában az a Zichy kancellárságának végnapjaiban született rendelkezés maradt hatályban, amelyik az 1852-ben kiadott szigorú önkényuralmi szabályzat érvényesítését írta elő. Az pedig lehetőséget adott minden, „az egységes osztrák birodalmi kapcsolat, az osztrák birodalmi, avagy az országos alkotmányok, az osztrák birodalmi, vagy az országos közigazgatás” elleni felszólalás kemény megtorlására.¹³ A katonai bíróságok által sajtóvétség miatt hozott ítéletek következményeitől az elítélteket mentesítették ugyan, de a sajtó nem vált szabaddá. Nem az öncenzúra működött csupán, amelyet még a formálódó Deák-párt egységét a belső polémiától féltő Eötvös is gyakorolt, magánlevelében hangsúlyozva, hogy „lapom kevésbé oppositionalis, mint azt magam is kívánnám”¹⁴. A hatalom is határt szabott az ellenzékiiségnek: megakadályozta, hogy nem kívánatos érvek vagy követelések a sajtó útján elterjedve keresztezék a kiegyezési törekvéseket. 1865 augusztusában a rendőrség azért foglalta le a *Törvénytörő Csarnok* című, a szélesebb olvasóközönséghez el sem jutó jogi szakfolyóiratot, mert cikket közölt a megyei autonómia helyreállítása érdekében.

A kormányrúdhoz jutott konzervatívok az 1860–61-ben tapasztaltak nyomán kiegyezési törekvéseik érvényesítése szempontjából a legfontosabbnak az önkormányzati testületek politikai működésének megakadályozását tekintették. Alaposan megrostálták, széles körű személycserével céljaik érdekében teljesen megbízhatóvá formálták az anyagi kedvezésekkel is hajlékonnyá tett főispáni kart. Mailáth kancellár 1865. augusztus 26-i utasítása a reformkori hírhedt adminisztrátorokénál is messzebbmenő jogokat biztosított a főispánoknak. A főispán nemcsak a megyei közigazgatás teljhatalmú irányítójává vált, aki a „rend” fenntartása érdekében az illetékes katonai hatóság közbejöttével a fegyveres erőt is igénybe vehette, hanem jogot nyert a megyei tisztviselők fizetésének a szabá-

¹³ Magyar Országos Levéltár, Bp. (továbbiakban: OL) D 191. Helytartótanács, elnöki, személyesen kezelt iratok. 1865–II–15–49204.

¹⁴ Idézi: ANTALL JÓZSEF, Eötvös József Politikai Hetilapja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866. *Századok*, 1965. 1105.

lyozására, sőt állásukból való felfüggesztésükre és helyettesítésükre is, mégpedig teljesen saját belátása szerint. Csupán az első alispánságra javasolt személy megbízásához kellett előzetes kormányshívi jóváhagyás. Mailáth „az országgyűlési tárgyalások mielőbbi nyugalmas megkezdésének” érdekével indokolta¹⁵ azt, hogy a provizórium idején kialakított megyei közigazgatási és igazságszolgáltatási szerkezetet tartották fenn az önkormányzati elemek teljes mellőzésével. Ezzel a céllal állt összhangban az is, hogy a városi törvényhatóságokban a főispánokét megközelítő hatáskörrel rendelkező királyi biztosoknak jogukban állt a külső tanácsok struktúrájának átalakítása, ugyanakkor kötelesek voltak megakadályozni, hogy működésük során bármilyen politikai kérdést akár csak érintsenek is.

A megyei önkormányzat helyreállításának mellőzése különösen nagy felzúdulást keltett, és nem kis zavart támasztott még Deák táborában is. A *Pesti Napló* csitító cikkei, köztük Lónyay Menyhértnek a kormányzat eljárását mentegető írása sem csillapította a kedélyeket. Csengery Antalnak saját fivére jelezte, hogy nem számíthat képviselővé választására, ha nem határolja el magát a megyei önkormányzaton esett sérelem palástolótól. Csengery – közismerten Deák bizalmasa – válaszlevelében azzal igyekezett leszerelni az aggályoskodókat, hogy „se arról nincs szó, hogy a megyéktől megváljon a nemzet; se arról, hogy az egyezkedés előtt a törvényes állapot vissza ne állíttassék. Úgy tudom, hogy a kormány a teljes törvényes állapot visszaállítására vállalkozott. Csak e föltétel alatt bírja Deák és pártja támogatását”.¹⁶ A vita, amelybe már a főispáni teljhatalom miatti panaszok is belevegyültek, számos olyan elvi állásfoglalást is felszínre hozott, amelyben helyet kaptak az adott sérelmen túlmutató aggodalmak is. Mind Eötvös, mind Tisza hangsúlyozta annak az elengedhetetlen szükségességét, hogy a megújítandó államberendezkedésben a parlamentnek felelős kormány és a helyhatósági, mindenekelőtt a megyei önkormányzat egymást feltételező, sőt kiegyensúlyozó szerephez jusson. Félreérthetetlen volt azonban aggodalmaik különbözősége. Eötvös mindenekelőtt azt kívánta elhárítani, hogy olyan kompromisszum szülessék, amelyben a megyei önkormányzat hívei a konzervatívokkal a felelős par-

¹⁵ Idézi: SASHEGYI OSZKÁR, Az abszolutizmus kori levéltár. Bp. 1965. 118.

¹⁶ Csengery Antal összegyűjtött munkái. IV. Bp. 1884. 267–268.

lamentáris kormányrendszer rovására alkusznak meg. Tisza viszont első sorban annak a lehetőségét akarta kizárni, hogy a központi hatalmi szervek az uralkodói abszolutizmus érvényesítőivé váljanak. Hivatkozás nélkül ugyan, de messzemenően támaszkodott Kossuth alkotmányjavaslatának érveire és konkrét indítványaira, mellőzte azonban annak az általános választójogot és a nemzetiségi egyenjogúság kiteljesítését a demokratikus önkormányzati rendszer alapkövetelményévé emelő állásfoglalását.

Deák és köre megbékélt azzal, hogy a hatalom birtokosai az adott szakaszban ragaszkodnak a Lajtántúlon a központi parlament, Magyarországon a megyei önkormányzati testületek mellőzéséhez. Salamon Ferenc szerint „nyilvános titok volt, hogy felsőbb körökben, hol az egész új fordulat terve és programja elkészült, mulhatlan föltételül volt kikötve, hogy a megyék helyre ne állíttassanak” az országgyűlést megelőzően.¹⁷ Deáék azonban mindenképpen kerülni akarták, hogy az oly nevezetes döntésre egybehívandó országgyűlés legalitását valaha is kétségbe lehessen vonni. Az alkalmazni kívánt 1848-as törvény úgy intézkedett, hogy a választások lebonyolítását irányító „középponti választmányokat” a megyei közgyűlések, illetve a városi tanácsok válasszák meg. A megyei közgyűlések egybehívása azért is elkerülhetetlenné vált, mert azt a tervet, hogy az 1861-ben választott „középponti választmányok” megbízatását élesszék fel, Deák határozottan ellenezte. Sor is került az önkormányzati testületek egybehívására, ám azzal a feltétellel, hogy a közgyűlések politikai vitába nem bocsátkozhatnak. A formális funkciójú közgyűlésekre sereglőket a kiegyezés szorgalmazói azzal igyekeztek önkorlátozásra bírni, hogy ennek a parancsolt rendszabálynak a megszegése veszélyeztetné az országgyűlés megtartását. Mailáth kancellár pedig bizalmas körlevélben nemcsak tanácsokkal halmozta el főispánjait ugyanennek a célnak az elérése érdekében, hanem szabad kezét is biztosított nekik annak megakadályozására, hogy „az ország nyugalma és a józan mérséklet eddigelé ünnepelt diadalát” ellenzéki „kifakadások” veszélyeztessék.¹⁸ Azt kívánta, hogy „bizalmas úton” igyekezzenek megnyerni a bizottmányok tagjait minden politikai vita mellőzésére, de sikertelenség esetére

¹⁷ SALAMON FERENC, Az országgyűlés története 1865-ben (In: Országgyűlési Emlékkönyv. Szerk. FARKAS ALBERT) Pest, 1867. 71.

¹⁸ Idézi: SASHEGYI OSZKÁR, Az abszolutizmus kori levéltár. Bp. 1965. 120.

felhatalmazást kaptak a bizottmány feloszlatására és az 1861-ben alakított „középponti választmány” felélesztésére, szükség szerint kiegészítésére, sőt arra is, hogy minden választás mellőzésével egybehívandó „bizalmas értekezleten” maguk alakítsák meg a képviselőválasztást irányító testületet. Végül is tiltakozásoktól korántsem teljesen mentes légkörben, de érdemleges politikai vélemény nyilvánításának lehetőségétől megfosztott, közvetett és közvetlen hatalmi nyomásnak kitett közgyűléseken alakították meg a „közponi választmányokat”. Élükre – az 1848-as törvények betűinek megfelelően – a megyékben az alispánok kerültek, de korántsem az egykori törvényhozói szándéknak megfelelően a közgyűlési többség politikai akaratát érvényesíteni képes személyiségek, hanem a főispánok alárendeltjei. Arra, hogy a hatalom nem riad vissza a nyakas alispánok leváltásától, gróf Forgách Antal, a volt kancellárból lett új főispán az ellenzéki hangulatú Nógrádban még a közgyűlés összehívása előtt mutatott példát.

3. AZ ÚJ ORSZÁGGYŰLÉS

A magyarországi választásokon nem léptek fel szervezett pártok. A hajdani felirati tábor magja körül csoportosult, immár Deák-pártként emlegetett irányzatnak kedvezett a politikai vezető réteg nagy részét mind mélyebben átható kiegyezési készség, de ez az irányzat élvezte a kormányzat közvetett és közvetlen támogatását is. A szűk társadalmi bázisa folytán önálló választási sikerre nem számító konzervatív csoport minden rendelkezésére álló eszközzel Deákék választási győzelmét igyekezett biztosítani. A kortársak révén is jól tájékozott Beksics Gusztáv, a kiegyezés magasztalója így írt annak bizonyítására, hogy a konzervatívok korántsem saját csoportérdekeikért küzdöttek: „A választásokat Mailáth úgy intézte, hogy szinte minden esetben a Deák-párt jelöltjeit támogatta.”¹⁹ Ez a támogatás a főispánok által befolyásolt jelölésektől a nagyon is egyenlőtlen feltételű korteshadjáraton át a katonai beavatkozásokra vezető véres összeütközésektől sem mentes választásokig valóban igen sokoldalúan érvényesült. Gyakorlatilag elkerülték azt, hogy a kon-

¹⁹ BEKSICS GUSZTÁV, I. Ferencz József és kora (In: A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. X.) Bp. 1898. 636.

zervatívok és a Deák-párt jelöltjei egymás esélyeit rontsák, túlnyomó részben közös erővel az utóbbiakat támogatták, de előfordult még a Deák-párt jelöltjének visszaléptetése is. A konzervatívok fegyvertárába tartozott a korlátozó rendszabályok érvényesítése mellett a színpalak mögötti csábítás minden eszköze, a tényleges vesztegetés éppen úgy, mint az általános és a nagyon is személyhez szóló ígéretés. Noha nem kevésbé az ő tanácsukra a Habsburg-hatalom már az Októberi Diploma kiadását követő időktől kezdve a korábbinál is tudatosabban állította magyarországi politikai céljai szolgálatába a címek és kitüntetések adományozását, a nemesítést és a rangemelést, 1865 ősze és a koronázás közti időben ezeknek eladdig szinte páratlan áradatában részesültek az arra érdemesnek ítélték. Mindehhez járult az, hogy a Deák-párt propagandájával lényeges kérdésekben is szembeforduló érvelés az adott sajtóviszonyok között a választások előtt igen szűk teret kapott.

A határozatiak balszárnyának nem volt önálló publicisztikai fóruma, a párt hamarosan balközép néven emlegetett törzsének vezetői pedig a választást megelőző hetekben akkora lojalitással nyilatkoztak Deák politikájáról, hogy hírek röppentek fel a két irányzat közelgő fúziójáról, sőt itt-ott már arról véltek tudni, hogy „a Határozati Párt megszűnt”.²⁰ Tiszáék valójában nem is kívánták, és nem is merték útját állni a Habsburg-hatalommal kötendő kompromisszum létrejöttének, mert elhatárolódva a nemzetiségekkel való összefogást célzó érdemleges erőfeszítésektől és szembefordulva a demokratikus erők térhódító törekvéseivel, maguk is valamiféle „kiegyezés” útján keresték a kibontakozás lehetőségét. Aggodalmaikat jól tükrözte *A Hon* kardoskodása az adott választási cenzus fenntartása mellett azok ellenében, akik a választójog kiterjesztése útján szerintük „az értelmetlen tömeg segélyével a demokráciát a demokráciával akarják tönkretenni”.²¹ A volt Határozati Párt vezetőinek meglehetősen passzivitását, politikai megnyilatkozásaikban az általánosságokra való korlátozódást erősen motiválta, hogy többen közülük – így maga Tisza Kálmán, s az alvezérének tartott Podmaniczky Frigyes

²⁰ Eger, 1865. október 12. Idézi: SEBESTÉNY SÁNDOR, Csiky Sándor politikai pályafutása (Bölcsészdoktori értekezés az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában) Bp. 1971. 141.

²¹ *A Hon*, 1865. október 10.

is – jól tudták, hogy a hatalom kompromittáltaknak tekinti őket a titkos szervezet súlyos ítélettel csak az év elején megtorolt „összeesküvésben”. Mindez érthetővé teszi, hogy az ellenzéki Podmaniczky a választások után miért vallott így naplójának: „Őszintén szólva nem szerettem volna, ha a volt határozati párt többségre bír vala szert tenni.”²²

A volt határozatiak derékhadát irányító politikusoknak ezzel, a Deák-pártnak udvariasan utat nyitó magatartásával ellentétben a balszárny, amelyet a publicisztika nem minden lejáratozó felhang nélkül egyre általánosabban „szélsőbalként” emlegetett, a provizórium idején elszenvedett súlyos csapások ellenére kemény választási harcba bocsátkozott, hogy legalább fórumot biztosítson a „helytállás” híveinek a képviselőházban. A „szélsőbalhoz” húzó jelöltek rendkívüli nehézségekbe ütköztek. A börtönből kevéssel korábban szabadult, feltehetően hatósági nyomás alá került Németh Albert lehetetlennek mondotta annak megmagyarázását, miért nem fogadhatja el a tiszánánaiak által „biztosként” felajánlott mandátumot. Szilágyi Virgil pesti indulását eleve esélytelenné tette a sajtótámogatás, sőt szinte minden érdemleges megnyilatkozás lehetőségének a hiánya. Kubinyi Ferencet a választáson gróf Czebrián László állítólag 25 ezer forint feláldozása és a gróf Forgách Antal főispán vezényletével felsorakoztatott közigazgatási apparátus, a csendőrség, sőt a katonaság támogatása árán is csak néhány szavazattal győzte le. Kubinyi annak nyomán mondott le a Tudományos Akadémia matematikai és természet-tudományi osztályának elnökségéről, hogy a választási petíciója feletti döntés alkalmával minimális szótöbbséggel – szerinte Deák kívánságára – csak a többségi párt akadémikus tagjai szavazatainak a segítségével ítélték az erőszakkal szerzett mandátumot a teljesen súlytalan Czebrián grófnak. A demagógia vádjával leginkább a „szélsőbal” jelöltjeit illeték a kiegyezést szorgalmazó sajtóban. Csiky Sándornak Egerben az 1848-as törvény adta lehetőségekre hivatkozva, a helytartótanács „tilalma” ellenére „titkos választáson” elért győzelméről a *Pesti Napló* levelezője egyenesen azt írta, hogy „a scena bennünket a francia forradalom jeleneire emlékeztetett”.²³ Lónyay Menyhért is aligha a naplójába rőtta

²² PODMANICZKY FRIGYES BÁRÓ, *Naplótöredékek 1824–1887. III.* Bp. 1887–1888. 234.

²³ *Pesti Napló*, 1865. november 29.

csupán a választási agitáció napjaiban, hogy még „a magyarul nem tudó”, 1861 óta miniszterként fungáló Esterházy Móric gróf is „százszorta magyarabb, mint a kozmopolitikus eszmékkel saturált Jövő-pártiak, kik csak a demagógia csillogó árnyképei után kapkodnak”.²⁴ A rágalmak visszaverésére a „szélsőbálnak”, amely lapját, a *Jövő-t* már régen elvesztette, tényleges lehetősége nem volt. Feltehetően a határozati balszárny köréből indult ki az a kezdeményezés, hogy a választók az 1861-ben „helytálló”, de felosztatott képviselőház tagjaira adják voksukat. A kiegyezési tervek sikere szempontjából veszélyesnek ítélt indítványt maga Deák igyekezett elhárítani azt hangsúlyozva, hogy az előző országgyűlés elveinek helyeslése nem vonja szükségképpen magával a személyekhez való ragaszkodást is, sőt az erkölcsi kötelezés az 1861-es képviselőház tagjainak újraválasztására „a választási szabadság” „jogtalan korlátozása” lenne.²⁵

A választásokon végül is valóságos földcsuszamlás következett be. Négy évvel az előző országgyűlés felosztatása után az akkor megválasztott képviselőknek alig a felét választották újra. A később érkezett erdélyiekkel együtt így az országgyűlés többsége olyan képviselőkből állt, akik személy szerint nem kötelezték el magukat az 1861. évi megnyilatkozások mellett. A kiegyezési törekvések erősödése a politikai vezető rétegekben, a tudatformáló eszközök monopolizálása és a tömegek egyoldalú befolyásolása az adott választási feltételek között a Deák-párt győzelmét hozta. A mandátumok megoszlása, ami a kis többséggel elnyert kerületek nagy számát tekintve korántsem volt azonos a szavazatokéval, azt tanúsítja, hogy a választójoggal rendelkezők többsége lehetővé kívánta tenni Deák kibontakozási kísérletét. Podmaniczky feljegyzései szerint az 1865. december 14-én megnyitott országgyűlés képviselőházának 21 tagját számították a „szélsőjobbaldalt” képező konzervatív csoporthoz, 180-at a Deák-pártnak is nevezett „jobbközéphez”, 94-et a Tisza Kálmán mögött gyülekező „balközéphez” és 20-at a Böszörményi László körül csoportosuló „szélsőbalhoz”, míg néhányan „sehová sem” csatlakoztak. Az erdélyi képviselők megérkeztével a Deák-párt többsége valamelyest tovább nőtt. A társadalmi összetétel tekintetében 1861-hez

²⁴ Közli: Deák Ferencz beszédei. III. Bp. 1903. 470.

²⁵ Uo. III. 462–464.

mérten nagyarányú változás nem következett be, de tovább növekedett az arisztokraták aránya. 1848-ban a képviselőknek csak 6%-a, 1861-ben már 13,3%-a, 1865-ben pedig 16,5%-a volt arisztokrata. Míg az első népképviseleti országgyűlésen tehát csak minden 17-ik, a kiegyezés útjára lépőben már minden 6-ik képviselő arisztokrata volt. A különböző kategóriájú birtokos nemesek aránya az előző országgyűléshez mérten némileg csökkent, de még mindig 62,4%-ot tett ki, míg a polgári és értelmiségi képviselők együttesen csak valamivel haladta meg az összes képviselők egyötödét.

Az összalakosság nemzetiségi megoszlásához mérten az új képviselőházban is igen alacsony volt a nem magyar nemzetiségű képviselők aránya. Jelentő változást ebben az erdélyi képviselők megjelenése sem hozott. A konzervatívok javaslatainak megfelelően az uralkodó nemcsak Schmerling választási szabályzatát, hanem az 1848-ban törvénybe iktatottat is mellőzte, és az utóbbi által már hatálytalanított 1791. évi erdélyi 11. törvénycikk alapján hívta össze a kolozsvári országgyűlést, ez alkalommal túlnyomó részben magyar regalistákkal egészítve ki a választottakat. A román politikusok egy része Bariţ vezetésével passzivitásba húzódott, éles polémiába bocsátkozva az 1864-ben érsekké emelt és a Habsburg-hatalom iránt továbbra is lojalitást hirdető Şagunával. Miután a kolozsvári országgyűlés magyar többsége az unió megújítása mellett foglalt állást, az uralkodó „elnapolta” az erdélyi országgyűlést, és az 1848-as törvény alapján elrendelte az új választást immár a pesti országgyűlésre.

Az új horvát országgyűlés többsége fenntartotta azt az 1861-ben elődje által ünnepélyesen törvénybe iktatott határozatot, hogy „a kölcsönös előny és szükségesség tekintetbe vételével Magyarországgal... szorosb közjogi összeköttetésbe lépni hajlandó, mihelyt Magyarország részéről... függetlensége és önkormányzata, valamint... tényleges és reménybeli területe is törvényesen elismertetni fog”.²⁶ Ez utóbbi kitétel a Dalmáciára és a horvát határőrvidékre formálton kívül a Fiume és a Muraköz iránti horvát területi igényeket is jelezte. Mindkét országgyűlés küldöttséget bízott meg a nézetkülönbségeket áthidaló tárgyalások lefolytatására, ezek azonban nem tudtak megállapodni. A magyar tárgyalófelek nemcsak

²⁶ Közli: Országgyűlési Emlékkönyv... Szerk. FARKAS ALBERT. Pest, 1867. 59–60.

a Fiuméra és a Muraközre formált horvát igényeket háritották el, hanem ahhoz is ragaszkodtak, hogy a zágrábi országgyűlés képviseltesse magát a pesti országgyűlésen, elismerve annak illetékességét a horvát belső önkormányzat körén kívül eső törvényhozási ügyekben, s a horvátok fogadják el a végrehajtó hatalom kormány szintű gyakorlásának közösségét is.

A képviselőházban az erdélyiek megérkezése után is erős kisebbségben maradt, az összlétszám alig 10 százalékát tevő nemzetiségi képviselők mindenekelőtt „a nemzetiségi bizottság” újjászervezését és 1861-ben megszakadt tevékenységének folytatását kívánták. Kísérletet tettek azonban annak az elvi elismertetésére is, hogy Magyarországot „több nemzet” lakja, s így minden államjogi aktus csak nevükben is és tényleges közreműködésükkel jöhet létre. Magyar részről valamennyi felszólaló képviselő elhárította a nemzetiségieknek azt az igényét, hogy a képviselőház „az ország nemzetei” nevében nyilatkozzék, de nagyon is nevezetes különbséggel. Deák Ferenc kijelentette, hogy „Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van”,²⁷ s a dolog érdemi részét a kérdéskör későbbi átfogó rendezési tárgyalására utalta, amelyre azonban ténylegesen csak a kiegyezés megkötését követően teremtettek alkalmat. Böszörményi László, a „szélsőbal” vezetője viszont azt is leszögezte, hogy nem kívánnak „olyan magyar nemzetiségi alkut csinálni, amely egy hajszálnyira is megfelelne a Magyarországon lakó más nemzetiségek testvéri jogairól”, sőt „tiltakozunk is minden oly törekvés ellen, melynek az volna célja, hogy a többi nemzetiség rovására történjék bármi intézkedés. Mi éppen demokrata szabadságot akarunk, és nem akarunk oly szövetekezést senkivel, hol az arisztokrata fogalmak jussanak érvényre”.²⁸ A többséget azonban az együtt élő népek politikai törekvései éppen azért sarkallták a kiegyezés megkötésére, mert politikai vezető szerepük biztosítását sokkal inkább látták a Habsburg-hatalomtól kialakíthatónak, mint az együtt élő népek oldalán kivívhatónak.

A többséget szerzett Deák-párt a válaszfelirati vita 1866 tavaszáig terjedő első két fordulójában arra törekedett, hogy biztosítsa az 1848-as

²⁷ Deák Ferenc beszédei. III. Bp. 1903. 572.

²⁸ Az 1865-ik évi december 10-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. GREGUSS ÁGOST. I. Pest, 1866. 305.

törvények hatályba léptetését, a parlamentnek felelős magyar kormány kineveztetését, azaz a végrehajtó hatalom birtokában tárgyalhasson Béccsel a kiegyezés feltételeiről. Az uralkodó és konzervatív tanácsadói erre nem voltak hajlandók. Bécs az 1848-as törvények előzetes revízióját, elsősorban az uralkodói abszolutizmus elleni polgári alkotmányos biztosítékok megnyirbálását és a nemzeti önrendelkezés korlátozását tekintette a rendszerváltoztatás előfeltételének. Noha Ferenc József és Deák közeledését mindezek nyomán átmeneti bizalmi válság akasztotta meg, mindkét fél sokkal inkább kívánta a kiegyezést, semhogy szakításra került volna sor. Deák javaslatára a képviselőház 1866. március 1-én 67 tagú bizottságot küldött ki a kiegyezés alapmunkálatának, „a közös-ügyi” javaslatnak a kidolgozására. Ez pedig egy Deák-párti többségű, Andrássy Gyula gróf elnökletével működő 15 tagú albizottságra ruházta az érdemleges feladatokat. Az albizottság többségének javaslata a Deák „májusi programjában” kifejtett elvekre épült. Magáévá tette azonban – többek között – Andrássy egy nevezetes módosítását is, azt, hogy a delegációk az őket kiküldő testületektől ne fogadhassanak el utasítást. Ez „a közös ügyek” intézését az eredetileg tervezettnél is inkább kivonta a parlamentek tényleges hatóköréből. A balközépnek az albizottságban kisebbségbe szorult négy tagja különvéleményében többek között azt javasolta, hogy a külügyet az uralkodó csak az oldala mellé rendelt magyar és lajtántúli miniszterek egyidejű, illetve – csak az egyik felet érintő esetben – a megfelelő miniszternek az ellenjegyzésével irányíthassa, mégpedig személyesen vagy az uralkodóház minisztere által. A „legfőbb hadparancsnokként” élvezett felségjogokat pedig az uralkodó kizárólag az érdekelt „országok erre megbízott minisztereinek ellenjegyzése mellett”²⁹ érvényesíthesse. Azt kívánták továbbá, hogy a közös ügyek feletti ellenőrzést a két parlament közvetlenül gyakorolja, csak véleményeltérés esetén kerüljön sor egyeztetési kísérletre, s megegyezés híján uralkodói döntésre. Míg a miniszteri ellenjegyzés kívánalma fontos alkotmányos biztosíték igényét támasztotta, Tiszák utóbbi javaslata – elfogadása esetén is – kevéssé ígérte a nemzeti önrendelkezés hangoztatott hatályosabb védelmét, hiszen az uralkodói döntés elvi lehetősége gyakorlatilag „a közös ügyek” abszolutisztikus intézésével fenyegetett. Az albizottság éppen

²⁹ Közli: Deák Ferencz beszédei. III. Bp. 1903. 752.

csak befejezte tárgyalásait, s a 67-es bizottságnak csupán a munkálat ki-nyomtatásának elrendelésére maradt ideje, amikor 1866. jún. 26-án az országgyűlést a háború kitörése miatt elnapolták. Deák hozzájárulásával történt ez, aki attól tartott, hogy a háború Bécsre esetleg kedvezőtlen fordulata radikalizálhatja a képviselőházat.

4. AZ 1866. ÉVI OSZTRÁK-POROSZ-OLASZ HÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az 1862 óta Bismarck által vezetett Poroszország kemény következe-
tességgel újíttotta fel a küzdelmet a németországi hegemonia kiharcolá-
sáért. 1863-ban a német államok uralkodóinak majna-frankfurti gyűlése
még elfogadta ugyan a Habsburg-hatalom által javasolt szövetségi refor-
mot, de a porosz király tüntető távolmaradása joggal váltott ki aggodal-
mat Bécsben. Noha az osztrák császár még támaszkodhatott a katolikus
délnémet államokra, amelyeknek az uralkodó körei hagyományosan, de-
mokratikus erői pedig jórészt 1848 keserves tapasztalatai nyomán Ho-
henzollern- és poroszellenesek voltak, vezető szerepe a Német Szövetség-
ben még a korábbinál is formálisabbá vált. Ugyanakkor Berlin biztonság-
érzetét növelte, hogy a Habsburg-hatalom felemás magatartása a lengyel
kérdésben tovább rontotta Bécs és Szentpétervár viszonyát, míg Bismarck
– nem kevéssé éppen a lengyel felkelők rovására a cári hatalomnak nyúj-
tott sokoldalú segítségével – biztosította az utóbbi rokonszenvét a maga
számára. Ez annál súlyosabban esett latba, mivel a Habsburg-hatalmat
megőrzött itáliai pozícióihoz való makacs ragaszkodása ismét elszigetelő-
déssel fenyegette. (III. Napóleonhoz való közeledésének „eredményei” így
legfőképpen abban a kalandor vállalkozásban realizálódtak, amelyet
Ferenc József öccsének, az általa viszonylagos népszerűsége miatt mindig
féltékeny szemmel figyelt Miksa főhercegnek francia segítséggel és „oszt-
rák önkéntesekkel” megkísérelt mexikói trónfoglalási kísérlete jelentett.)
Az 1864 elején megindult dán háborúban a porosz és osztrák seregek még
szövetségesként hódították meg Schleswiget és Holsteint, de a két tarto-
mány további sorsának eldöntése már a nyílt konfliktust készítette elő.
1865-ben, a gasteini kompromisszum nyomán, éppen a magyarországi vá-
lasztások idején még úgy tetszett, hogy a Habsburg-hatalom elkerülheti

a háború próbatételét. De a schleswig-holsteini kérdés áthidalása után Bismarck a német szövetségi reform ügyében új válságot provokált, immár olasz szövetségi szerződéssel a zsebében.

1866. június 14-én kitört a háború. A német középhatalmak zöme az osztrák császár mellé állt. Az osztrák seregek június 24-én Custozánál győzelmet arattak az olaszok felett, a birodalomra törő, korszerűbben felszerelt és szakszerűbben vezényelt porosz seregeket azonban nem sikerült feltartóztatniuk. Július 3-án a Benedek vezette császári seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek Königsgrätznél. A háború felelevenítette Magyarország fegyveres felszabadításának tervét. Kossuth mindenekelőtt az olasz szövetséget újította fel és a dunai fejedelemségekkel teremtett kapcsolatot, ahol vezető politikai körök nemcsak bázisokat és fegyveres támogatást ígértek, hanem készségüket is megcsillantották a Dunai Szövetség programjának elfogadására, de – megfelelő biztosítékok feltételével – kész volt az együttműködésre Bismarckkal is. A már régen felszámolt hazai titkos szervezet állítólagos céljaira Komáromy György, az országot ekkor odahagyó képviselő és Csáky Tivadar gróf vették ténylegesen igénybe Bismarck anyagi támogatását, sokban keresztezve az emigráció fejének erőfeszítéseit. Kossuth beleegyezése nélkül és feltételeit mellőzve állapodott meg Bismarckkal Klapka is, majd légiót szervezve a Kárpátokig nyomult abban reménykedve, hogy akciója legalább a békekötéskor a tárgyalóasztalhoz juttatja a „magyar kérdést”. Bismarck azonban csak ijesztgetésül használta a magyar légiót. Győzelmét biztosítva korántsem akarta felbomlasztani a későbbi nagyhatalmi tervei támogatójának remélt Habsburg-birodalmat, csak kiszorítani kívánta a Német Szövetségből. Ennek megfelelően a fegyverszüneti megállapodásban, majd a hamarosan aláírt prágai békében (1866. aug. 30.) megelégedett azzal, hogy a Habsburgokat lemondásra kényszerítse a birodalmuk nyugati határain túli törekvésekről.

Mindez sokoldalúan siettetette a kiegyezést. Bécsben a hatalmon levők és a hatalomért küzdők egyaránt szédelegve tekintettek a háború idején megnyílt szakadékba. Ha ismerik, bizonyára elutasították volna Leslie Stephen angol írónak, Thackeray vejének a véleményét, aki 1866-ban bejárva a Habsburg-birodalmat, úgy ítélte, hogy „ha a háború egy hónappal tovább tartott volna, az egész birodalom összeomlik »akár egy ki-

pukkadt léggömb»”.³⁰ De a történetek mélyen megrázták őket, és – politikai céljaik különbözősége ellenére – legfőbb erőik abban látták a birodalom továbbéltetésének és hatalmi törekvéseik érvényesítésének alapfeltételét, hogy sikerüljön tető alá hozni a kiegyezést a „magyarokkal”. Az udvar és a katonai körök nemcsak a megszilárdulásnak, hanem a viszsza-vágásnak az érdekében is elkerülhetetlennek ítélték a kiegyezést. Az osztrák-német polgárság és értelmiség vezető politikusaival viszont a vereség azt ismertette fel, hogy a németországi hegemonia megszerzése iránt oly régóta táplált reményeik füstbe mentek. És ez mindennél inkább azért keserítette el őket, mert így nem számíthattak arra, hogy a németiség összerejét használhatják fel a birodalmon belüli hegemoniájuk megszilárdítására. Mindinkább felismerték, hogy kitaszítva a Német Szövetségből, a nem német többségű Habsburg-birodalom keretei között lehetetlenné válik számukra a politikai vezetés kizárólagosságának a biztosítása. Königrätz után azért szorgalmazták „a magyarokkal” a hatalom megosztása útján kötendő kiegyezést a birodalmi centralizáció német nacionalizmustól fűtött „nagyosztrák” képviselői is, hogy legalább a lajtántúli tartományokban biztosítsák a birodalom egészében immár fenn nem tartható politikai hegemoniájukat.

Magyarországon a kiegyezési törekvések tényleges ellenfeleinek rá kellett döbenniük arra, hogy az európai nagyhatalmak az Itáliából és a Német Szövetségből kiszorított Habsburg-birodalomnak még a fennmaradását kívánják, s ez lehetetlenné teszi a független magyar államiság megteremtéséhez nélkülözhetetlennek ítélt nemzetközi támogatás biztosítását. A magyar nemzeti önrendelkezés és az együtt élő népekkel való összefogás őszinte híveit mindez mégsem tántorította el a kiegyezés elleni politikai küzdelemtől. Annál kevésbé, mivel – Kossuth hatására is – úgy ítélték, hogy a kiegyezés a hazai érdekek részleges feláldozása és messzemenő kockáztatása árán hosszabbítja meg a birodalom létét, anélkül azonban, hogy végül is meg tudná menteni. Ezért a vele kapcsolatos nagyhatalmi illúziók széteséséig is az egyedül helyes politika az állami önrendelkezés követelményei mellett való kitartás. Helytállási készségüket erősítette, hogy a háború nyomán a kiegyezés iránt meg nem szűnő hangulatkeltés a társadalom különböző rétegeiben, mindenekelőtt a parasztság, a kismemesség,

³⁰ Idézi: FRANK TIBOR, A régi Erdély – brit szemmel. *Tiszatáj*, 1974. 6. sz. 77.

a kis- és középpolgárság körében szembeötlő módon erősödő ellenállásra talált. Annál is inkább, hiszen a 15-ös albizottság többségi munkálatának Tisza és Ghyczy körül csoportosuló bírálói úgy gondolták, hogy itt az alkalom a Deák-párt feltételeinél kedvezőbbek elfogadtatására. Részben ennek ellensúlyozása érdekében ösztökélték a politikai vezető rétegnek a kiegyezés mielőbbi megkötését sürgető erői Deákot, hogy tegyen meg mindent a megállapodások előmozdítására.

5. A KIEGYEZÉSI TÁRGYALÁSOK FOLYTATÁSA ÉS KOSSUTH TILTAKOZÁSA

Deák Königrätz után sem változtatott egyezkedési tervének korábban kialakított feltételein. Arra hivatkozott, hogy kicsikart engedményekre nem lehet tartós megállapodást építeni. Az udvar a sietve megkötött béke után érdemleges kérdésekben nem is mutatott sok hajlandóságot a hátrálásra. A tárgyalások huzavonájának felújulása a Habsburg-hatalom politikai merevsége folytán növelte a politikai vezető réteg türelmetlenségét. Egyfelől a kiegyezésellenes hangulatnak, másfelől a kompromisszum sürgetésének felerősödése az 1866. november 19-ére újra egybehívott országgyűlésen a Deák-párt és a balközép közötti polémia élesedésére vezetett. Tisza hajlékonyan alkalmazkodva a hangulatváltozáshoz azt kívánta, hogy az alkotmányos viszonyok helyreállításáig (beleértve mindenekelőtt a törvényhatóságok önkormányzati tevékenységének lehetővé tételét és a felelős kormány kinevezését) az országgyűlés függessze fel a kiegyezés előmunkálatait. Az indítványt a képviselőház többsége elvetette, Deák politikáját „arany középútnak” tekintve nemcsak abszolutizmus és „forradalom”, hanem a bécsi kormány konoksága és Tisza „radikalizmusa” között is. A balközép viszont elérte, hogy a december 6-i pesti kiegyezésellenes, Kossuthot éltető utcai tömegtüntetésen, amelynek magját egyetemisták, az óbudai hajógyár és a Vidats-gyár munkásai alkották, mint a nemzeti érdekek védelmezője maga is tapsokat aratott. Tiszáék fontos kritikai elemeket szölamokkal elegyítő parlamenti harcmódora azonban sokban el is takarta a nép elől a „szélsőbal” kiegyezés elleni érdemleges érveit és Kossuthnak Magyarország önrendelkezéséhez való ragaszkodását követelő politikáját.

Kossuth mindenekelőtt az 1866 novembere és 1867 áprilisa között Helfy Ignác segítségével olasz földön kiadott és Magyarországra bejuttatott *Negyvenkilencz* című lap hasábjain emelt szót „azon egyesek, azon családok és azon osztályok”³¹ által képviselt politika ellen, amely Magyarország jövőjét a – szerinte – halálra ítélt Habsburg-hatalom sorsához köti. Az 1848-as törvények tervezett revíziójára épülő kiegyezésben nem pusztán „jogfeladást” látott, hanem olyan elkötelezést is a Habsburg-birodalom továbbéltetésére, ami lehetetlenné teszi a nemzeti önrendelkezés érvényesítését, s az alkalmazkodást a változó viszonyok politikai követelményeihez. A kiegyezést – fejtegette Kossuth – a Deák-párti többség nem a lajtántúli „nemzetekkel” köti meg, hanem az abszolutista eszközökkel a nemzetek akaratnyilvánítását elfojtó Habsburg-hatalommal. Figyelmeztetett, hogy a kiegyezés nem tartóztatja fel a birodalom felbomlását, legfeljebb létét hosszabbítja meg, de a magyarságot a világ szemében „az osztrák bűnrészeséivé” teszi a szomszéd népek elnyomásában s a szabadságtörökvésekkel elkerülhetetlenül szembeforduló külpolitikában. „A dualismus – szögezte le 1866 végén – . . . a magyar elem conservatív, reactionarius és színleg liberalis részének az osztrák németek szabadságot utaló részéveli szövetkezését jelenti a többi nemzetiségek és népfajok elnyomására.”³² Rámutatott arra, hogy az elháríthatatlan nagyhatalmi összecsapás Ausztria felszámolásához vezet, de a kiegyezés esetén a magyarság nem természetes szövetségesei, az elnyomott népek között fog harcolni Ausztria ellen, hanem a Monarchia oldalán a szomszéd népek ellen, velük bűnösen összevesztve. (Egyik 1867-ben már a gazdasági kiegyezési tárgyalások idején írott, nyilvánosságra szánt levelében jellegzetes képes kifejezéseivel minősítette illúzióknak azt a hitet, hogy a magyarságot a Habsburg-hatalom bármilyen megrázkódtatástól megvédhetné, hiszen a kiegyezés „nem villámhárító. . . sőt villámvonzó”,³³ amely a nemzet létproblémáit a Habsburg-hataloméival társítva lehetetlenné teszi megoldásukat.) A kiegyezés – figyelmeztetett az általa felismert veszélyektől ösztönzött szenvedélyességgel 1867 elején Kossuth – „isolál a világtól, elkülönít azoknak érdekeitől, kikre különben számíthatnánk a veszély

³¹ Kossuth Lajos iratai. VII. Kiad. KOSSUTH FERENCZ. Bp. 1900. 277.

³² [KOSSUTH LAJOS], A „közös ügyek” hálója. *Negyvenkilencz*, 1866. 1. sz. 7.

³³ Kossuth Lajos iratai. VIII. Kiad. KOSSUTH FERENCZ. Bp. 1900. 39.

órájában, s nem hagy fel számunkra más dicsőséget, mint hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik”.³⁴

Kossuth korántsem csupán a függetlenség követelményét szembesítette a kiegyezéssel, hanem a dualista állam parancsolt egységét a népek önrendelkezésén alapuló önkéntes szövetséggel is. Azt a meggyőződését fejezte ki, hogy „Horvátország a velünk szorosabb kapcsolatban, Roumania, Szerbia (s tán Cseh ország is) a velünk védszövetségben találhatják azon függetlenségnek támpontját, melyre Európa józanon felfogott súly egyenének szüksége van”.³⁵ Kossuth nemcsak ismerte, hanem osztotta is azokat az aggodalmakat, amelyek a hódító nagyhatalmak, mindenekelőtt a cári hatalom feltételezett, és a kiegyezés sürgetői által közvetlenül fenyegetőnek híresztelt terjeszkedési törekvéseihez kapcsolódtak. Annál is inkább, hiszen kortársaihoz hasonlóan ő sem tudta, hogy 1866-ban a cári hatalom úgy döntött, hogy a porosz sikereket – legalábbis egyelőre – nem további területek bekebelezésével, hanem a párizsi béke megalázó következményeinek a felszámolásával igyekszik ellensúlyozni. Az a katonai körökből származó, de a cár által elutasított javaslat pedig, amely valóban a Habsburg-birodalom felosztását tűzte ki céljául, s a poroszoknak akarta juttatni az osztrák császárság német tartományait, ugyanakkor a cár „protektorátusa” alá kívánta utalni a birodalom szláv területeit, ekkor még helyreállítani ajánlotta „az önálló magyar államot”.³⁶

Kossuth az adott helyzetet és a fejlődés irányát is figyelembe véve úgy ítélte, hogy a magyarság együttélése a kisebb szláv népekkel olyan történelmi adottság, amit csak az változtathat súlyos következményű ellenségeskedéssé, ha bármelyikük külső hatalmi szövetségessel kívánna uralomra jutni a többi felett. Attól tartott – és ebben Palacký nyilatkozatai is megerősítették –, hogy éppen az osztrák-német és magyar összefogásnak minősülő kiegyezés teszi a „pánszláv” törekvések áldozatává és kiszolgálójává a birodalom szláv nemzeteit. Ezért is sürgette újra teljes határozottsággal a megegyezést az együtt élő népekkel. Ebben a megegyezésben látta ugyanakkor azt az egyetlen hathatós eszközt, ami rádöb-

³⁴ [KOSSUTH LAJOS], Magyarország sírásói. *Negyvenkilencz*, 1867. 4–5. sz. 31.

³⁵ Uo. 30.

³⁶ Idézi: DIETRICH BEYRAU, *Russische Orientpolitik und die Entstehung des deutschen Kaiserreiches 1866–1870/71*. Wiesbaden, 1974. 43.

bentheti Angliát, hogy a gyenge, és ezért a térség határán megjelenő leg-erősebb hódítóhoz mindig csatlakozó Habsburg-hatalomnál az európai egyensúlynak jobb biztosítója lenne a függetlenségüket egymásra támaszkodva kivívó nemzetek szabad államszövetsége. Vitathatatlan utalással a Dunai Szövetség terve kapcsán kifejtettek írták: „Hivatásunk elől menni azon munkában, melynek feladata a Duna mentében kifejteni a megszilárdítani a szabadságnak és a népek békés együttélhetésének erőteljes alakzatát . . . Egy gondolata legyen minden magyarnak: Ausztria megsemmisülésének siettetésével a népek szövetségét s e szövetségben a szabadságot megalapítani.”³⁷ Véleménye szerint, ha a magyarság nem válik a kiegyezés révén és az együtt élő népekkel a sorsközösség vállalását parancsoló létérdekei feláldozása árán a birodalom támaszává, úgy a Habsburg-hatalmat elkerülhetetlenül fenyegető újabb válság lehetővé teszi az ilyen irányú kibontakozást. Ennek a lehetőségnek a biztosítása érdekében írta még a kiegyezés megkötését megelőző tárgyalások időszakában a *Negyvenkilencz* hasábjain: „Nem arra szóllítjuk mi fel Deákot, hogy álljon a forradalom élire . . . arra szóllítjuk fel, segítse a Nemzetet *nyitva tartani a jövőendő ajtaját*.”³⁸ Kossuth érvei felbukkantak ugyan Böszörményi László, Csanády Sándor, Kállay Ödön, Halász Boldizsár, Vidats János és más „szélsőbaloldali” képviselők megnyilatkozásaiban, néhány – elsősorban Vajda János által írt – újságcikkben, a befejezett tények után, 1867 tavaszán végre sajtóhoz jutó „szélsőbal” lapjának, a *Magyar Újság*-nak a hasábjain, de a parlamenti többségnek s az általuk képviselt politikai vezető réteg zömének megegyezési szándékát meg nem ingathatták.

6. A KIEGYEZÉS MEGKÖTÉSE ÉS ELFOGADTATÁSA

A kiegyezési tárgyalások meggyorsulása 1866 végén szoros összefüggésben állt Beust báró belépésével a Belcredi-kormányba. A Habsburg-politikát támogató, 1860-ban Telekit Bécsnek kiszolgáltató szász államférfi Königrätz után kiszorult szűkebb hazájából. Ferenc József által mind nagyobb befolyáshoz juttatva arra törekedett, hogy a Habsburg-hatalmat

³⁷ [KOSSUTH LAJOS], A „közös ügyek” hálója. *Negyvenkilencz*, 1866. 1. sz. 7.

³⁸ [KOSSUTH LAJOS], Lapunk korszerűsége. Uo. 4.

mielőbb képessé tegye a visszavágásra német földön. Úgy látta, ennek egyik döntő feltétele a gyors megegyezés a magyar politikai vezető réteg-gel. Megnyerte a császárt és katonai klikkjét külpolitikai terveinek és velük kapcsolatban annak az elképzelésnek, hogy a nagyhatalmi pozíció megőrzése szükségessé teszi a magyar kérdés gyors rendezését. Hajlandóságával a polgári parlamentarizmus több fontos követelményének elfogadására pedig a német liberális polgárság zömének támogatását remélhette. Beustnak Deákkal, még inkább Andrássyval és a vele együtt a kiegyezést sürgető Eötvössel és Lónyayval folytatott tárgyalásain 1867 elején titkos megegyezésre került sor egyes, a tizenötös albizottság munkálatain Bécs által kívánt módosítások keresztülvitelével kapcsolatban. A módosítások többek között gyakorlatilag korlátlaná tették az uralkodó rendelkezését a hadsereggel, s a nemzetközi gazdasági szerződések ügyét is a közös külügyminiszter hatáskörébe utalták. Egyidejűséget állapítottak meg a két dualista partner „önkéntes” vám- és kereskedelmi szerződésének és a közös költségek megosztásának arányát megszabó kötelező kvótamegállapodásoknak a megkötése között. Az eredeti tervszövegen a titkos megállapodásban eszközölt módosításokat a korábban jó részük ellen még berzenkedő Deák fogadtatta el a 67-es bizottság többségével az immár egyértelműben a perszonális unió álláspontjára helyezkedő kisebbséggel szemben.

1867 februárjának elején – miután Belcredit, aki a polgári parlamentáris rendszerre való áttérést a Lajtántúlon ellenezte, Beust váltotta fel a bécsi kormány élén – újabb titkos tárgyalásokon Andrássyék ígéretet tettek arra, hogy a Ferenc József által az 1848-as törvényeken kívánt módosításokat is el fogják fogadtatni az országgyűléssel. Ezek közül a legfontosabb az uralkodó „hadúri” jogainak a miniszteri ellenjegyzéstől való mentesítése és az a kívánság volt, amely az országgyűlésnek az uralkodói felosztás elleni biztosítékai gyengítésére irányult. Mindez előfeltétele volt annak, hogy február 17-én sor került – a kormányelnökséget elhárító Deák javaslatának figyelembevételével, s a magyar államférfiak programjával formálisan egyező módon még az 1848-as törvények tényleges revíziója előtt – Andrássy Gyula gróf miniszterelnöki kinevezésére. Az újra magyar kormányt ünneplő közönség a kormányrúdhöz engedés előzetes feltételeit kevésbé ismerte. Azt pedig sohasem tudta meg, hogy a kormányalakítás előtt kicsikart ígérek alapján Ferenc József az 1867. március 17-i minisztertanáccsal olyan, a dualista korszak egészén át követ-

kezetesen érvényesített titkos szabályzatot fogadtatott el, amely – túl a kiegyezési törvényekben megállapított felségjogokon – biztosította az uralkodó számára, hogy a magyar kormány minden érdemleges intézkedése az ő előzetes engedélyétől függjön.

1867 tavaszán a korábbi elvi megállapodásoknak megfelelően szövegezett javaslatok megvitatásra az országgyűlés elé kerültek. Deák a „közös ügyi javaslat” általános vitájában összegezte a kiegyezés melletti érveket. Kijelentette, hogy „a nemzet jogainak” fegyverrel történő helyreállítását sem kívánatosnak, sem lehetségesnek nem ítélte. „Bizonytalan eseményektől” várni kedvező fordulatot „helytelen, sőt káros számítás lett volna”. Így „nem vala egyéb hátra”, mint „arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom fönnállásának biztosságával is összhangzásba hozható”.³⁹ A legtöbb gondot arra fordította, hogy bebizonyítsa, Magyarország és a lajtántúli országok között az uralkodó személyének a *pragmatica sanctio*ban megállapított azonosságából a közös ügyek természetesen következnek, s csak előnynek tekinthető, hogy korábbi szabályozatlanságukat pontos szabályozás váltja fel. Kijelentette, hogy a nagyhatalmak közé ékelt Magyarország még Ausztria felbomlása esetén sem állhatna meg önmagában, és a szövetségre lépés más államokkal ugyancsak feltételezne közös ügyeket. Deák nyilvánvaló célzása a Dunai Szövetség tervére vonatkozott, de nem jelentett érdemi választ azokra a fenntartásokra, amelyeket a kiegyezés megkötésének a tartalmára is visszaható módja még – elsősorban naplóinak tanúsága szerint – a kompromisszumot olyannyira szorgalmazó Eötvös Józsefben is keltett, s amelyeknek a képviselőházban a legegyértelműbben Szilády Áron akadémikus, kiskunhalasi református lelkész adott hangot kevésbé Deák nagy beszéde előtt.

Szilády azt szögezte le, hogy a kiegyezést nem „szabad nemzet” köti „szabad nemzetekkel”. A 67-es bizottság többségi javaslatának azért kellett megszületnie és az országgyűlésnek azért kell azt elfogadnia, mert ez volt a felelős kormány kinevezésének a feltétele. A lajtántúliak viszont azért kényszerülnek elfogadására, „mert különben nem fogják vissza-

³⁹ Deák Ferencz beszédei. Összegyűjt. KÖNYV MANÓ. IV. (továbbiakban: Deák Ferencz beszédei) Bp. 1903. 445.

kapni felfüggesztett alkotmányukat". Az abszolutizmus nyomása alatt született kiegyezésről, éppen mert nem „szabad nemzetek” megegyezéseként jött létre, azt jövendőlte, hogy elkerülhetetlenül az abszolutizmus érvényesítője lesz.⁴⁰ Deák bölcsen kerülte, hogy az egykorú európai alkotmányos monarchiákhoz mérten kivételesen széles körű felségjogok beépítését a kiegyezés teremtetten új államszerkezetbe közvetlenül védelmezze. Ezért a figyelmet főképpen a visszanyert, illetve a Lajtántúlon is biztosítandó alkotmányosságra irányította. Taktikailag kitűnő fordulattal arra emlékeztetett, hogy a konzervatívok politikájában a fennálló törvények rovására érvényesített „opportunitást” maga is milyen élesen bírálta, s ehhez kapcsolódva hangsúlyozta, hogy ugyanakkor „a törvények alkotásánál éppen az opportunitás az, amelyet mellőzni nem lehet... Minden alkotmány, minden törvény, minden institutio az opportunitás postulátumánál (itt: követelményénél) fogva jött létre, és addig czélszerű, míg annak megfelel”.⁴¹ Deák „reálpolitikai” érvelése azonban mellőzte azt a tényt, hogy a kiegyezéssel megteremtett rendszer nélkülözte önmaga alkotmányos korrigálásának a biztosítékait.

A „közvélemény” kiegyezésellenességére hivatkozók érveit elhárítva Deák nemcsak annak a számbavételét mondotta indokoltan nehéznek, hogy ki milyen nézetet tesz magáévá, hanem a parlamentáris döntés illetékességét vitathatatatlannak minősítve hangsúlyozta: „midőn minket a nép megválasztott, hogy képviselői legyünk, nem azt várta, hogy tőle kérjünk tanácsot, hanem azt, hogy mi adjunk neki tanácsot”.⁴² A parlamentarizmus alapelveire szabatosan hivatkozó Deák azonban hallgatással siklott el nemcsak az 1865. évi választások alkotmányos fogyatékoságai felett, hanem azt is mellőzte, hogy a pártjának többséget biztosító választások előtt a kiegyezés feltételei nem váltak ismertté. Ezért is volt összhangban a polgári parlamentarizmus alapelveivel Böszörményi Lászlónak az Andrássy-kormány hivatalba lépését követő javaslata az országgyűlés feloszlására és új választások kiírására. A „rendkívüli kérdések felett, a nép jövőbeli megnyugvása, a keletkezendő határozatok állandó-

⁴⁰ Az 1865. évi december 10-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. GREGUSS ÁGOST. IV. Pest, 1867. 102–103.

⁴¹ Deák Ferencz beszédei. IV. Bp. 1903. 462.

⁴² Uo. IV. 462.

sága végett is egy másik országgyűlés határozzon... melynek alapját, törvényhozási képességét a helyreállított teljes alkotmányos élet adja meg, melynek egybehívása előtt nyerjen alkalmat a nép, hogy 18 évi elnyomás után a köztörvényhatósági élet és szabad sajtó jótékonyága alatt magát némileg tájékozhasssa a legdrágább érdekeit fenyegető rendkívüli átalakulás iránt, melyről a múlt választások alkalmával sejtelve sem lehetett”.⁴³ A képviselőházi többség, amely semmiképpen sem kívánt befejezett tények megteremtése előtt újra a választók elé állni, Deák javaslatára vita nélkül vetette el a „szélsőbal” indítványát. Az általános vita befejezésekor 1867. március 30-án a „közösügyi” javaslatot a képviselőház 257 szavazattal 117 ellenében fogadta el, 22 tartózkodás mellett. (1867. május 29-én a részletes vita lezárásakor Deák javaslata mellett 209-en, ellene 89-en szavaztak, míg 83-an távol maradtak a szavazástól.) Mellette a Deák-párt és a konzervatívok, ellene a Balközép és a „szélsőbal” szavazott. A nemzeti törekvéseik érvényesítésének biztosítását hiába sürgető nemzetiségi képviselők jelentős része tartózkodott a szavazástól, a többiek megoszlottak a javaslat támogatói és ellenfelei közt. Az újjászerveződésre végre jogot nyert törvényhatóságok egész sora tiltakozott még a részletes tárgyalás idején a kiegyezés törvénybe iktatása ellen, éppen úgy eredménytelenül, mint ahogy a dolgok menetén nem változtathatott az érveit még egyszer, s óriási parlamenten kívüli hatással összegező Kossuth Deák Ferenchez intézett nyílt levele sem.

A Magyarország és a Habsburg-hatalom alkotmányjogi viszonyát szabályozó törvényjavaslatok országgyűlési elfogadása után, 1867. június 8-án Ferenc Józsefet káprázatos ünnepségek közepette Magyarország és társországai királyává koronázták. A fényes ceremóniával végbevitt aktus államjogi vonatkozású fogvatékossága volt, hogy a horvát országgyűlés, amellyel megállapodás még nem jött létre, elutasította a részvételt a koronázáson. A ceremónia rendezői azonban igen siettek. Udvari gyász fenyegetett. Alig tíz nap múlva Mexikóban végre is hajtották a halálos ítéletet Ferenc József fivérén, Miksa császáron, aki nem talált rá annak eszközeire, hogyan lehet elfogadtatni egy szabadságszerető néppel a nem kívánt uralmat.

⁴³ Az 1865. évi december 10-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. II. Pest, 1867. 58–59.

A koronázaskor az uralkodó és a magyar országgyűlés megegyezése nélkülözötte még a lajtántúli parlament hozzájárulását és a birodalom két fele között kötendő gazdasági kiegyezés konkrétumait illető megállapodást. A bécsi kormány s személy szerint maga Beust tartotta ugyan a kapcsolatot a tárgyalások idején a német liberális irányzatok vezetőivel, de a megállapodások során korántsem érvényesítette mindenben a kívánságait. A birodalmi tanács csak 1867. május 20-án ültetett egybe, amikor a kiegyezés a Habsburg-hatalom és Magyarország közt érdemileg már befejezett ténnyé vált. S csupán a közös költségek és az államadósági terhek megosztásával, valamint a vám- és kereskedelmi szövetség létrehozásával kapcsolatos bizottsági tárgyalások eredményes befejezése után, 1867 novemberében került az egész kiegyezési mű a lajtántúli parlament elé. A birodalmi tanács többsége nem minden keserűség nélkül arra hivatkozva tette magáévá a kiegyezést, hogy a közös intézményekben a magyarok számára is biztosított „paritás” tényleges súlyukon túlmenő befolyást biztosít majd számukra a dualista államrendszerben. Hogy a többséget jelentő német liberális irányzatok képviselői mégis elfogadták a kiegyezést, abban Ausztria nagyhatalmi státusának megőrzésére irányuló törekvésük mellett több tényezőnek volt döntő szerepe. Mindenekelőtt annak, hogy a dualizmust, amely legalább a Lajtántúlon egyértelművé tette politikai vezető szerepüket, még mindig kedvezőbbnek tekintették a cseh és más nemzetbeli ellenzékiek által követelt federalizmusnál. A birodalmi egységet, amelynek keretében a fejlettebb tőke már kivívott előnyös pozícióinak fenntartását az abszolutizmus eszközeivel kialakított közös piacon nagy fontosságúnak tartották, csak így vélték biztosíthatónak. Emellett a kiegyezés – ezt Deákék az alapkövetelmények közé emelték a tárgyalások során – az alkotmányos kormányzás lajtántúli bevezetésének, s az önkényuralom vágyva-vágyott felszámolásának ígéretét is jelentette. Érzékelték, hogy a kiegyezés az uralkodónak – nem kevésbé éppen a közös ügyek kapcsán – milyen jelentős abszolutisztikus eszközöket hagyott a kezén. De sokan remélték közülük, hogy ezeket az eszközöket az uralkodó „a magyarok” számára biztosított paritás korrekciójára vagy legalábbis a közös ügyek és intézményeik továbbfejlesztésének előmozdítására használhatja fel. Mert a birodalmi tanács vitája alig hagyott kétséget az iránt, hogy a „kényszerhelyzetét” hangoztató többség azt remélte, hogy az abszolutizmus eszközeinek közbenjötté-

vel létrehozott kiegyezés a birodalom teljesebb egysége irányába haladó alkotmányos fejlődés alapjává válik. Vitazáró beszédében Beust sem a megkötött kiegyezés dicséretére fektette a hangsúlyt, hanem a kormány azon reményére, hogy „idővel valami jó fejlődhet belőle”.⁴⁴

7. A KIEGYEZÉS TARTALMA

A kiegyezés, ez a birodalom egyik felében az osztrák-német, a másikban a magyar politikai vezető rétegek hegemoniáját megvalósító kompromisszum, amelynek nemcsak a létrejötte, hanem a fenntartása sem a viszonyos érdekek kölcsönös méltánylásán alapult csupán, hanem „a királyok végső érvét”, a fegyveres erőt szilárdan a kezében tartó uralkodó abszolutisztikus egyensúlyozó szerepének az elismerésén, a Habsburg-birodalmat dualista (kétközpontú) államalakulattá formálta. (Uralkodói rendelkezés 1868-ban az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve az Osztrák-Magyar Birodalom elnevezéseket rendszerezítette.) Az uralkodó személyének azonosságán túl közösnek nyilvánította a külügyet, a hadügyet és – e kettő költségeinek fedezése mértékéig – a pénzügyet. A közös ügyek kezelésére végrehajthatalmi szinten közös minisztériumok felállításáról rendelkezett. (Anélkül, hogy ezt formálisan szabályozták volna, a magyar fél hallgatólagosan beleegyezett abba, hogy a közös minisztériumok székhelye Bécs, ügyviteli nyelve a német legyen, és a meglevő birodalmi minisztériumok tisztviselőgárdáját az újjászervezés során csupán felfrissítsék.) A közös minisztereket a közös ügyekkel törvényhozói szinten foglalkozó delegációknak tették felelőssé. A delegációk feladatköre a közös ügyek költségvetésének megállapításán túl meghatározatlan maradt, ami eleve tág teret nyitott az abszolutisztikus befolyás számára. A delegációkat a magyar, illetve a lajtántúli parlamentnek kellett kiküldenie egyenlő taglétszámmal. (Külön szabályozás értelmében a magyar és a lajtántúli delegáció egyaránt 60–60 tagból állott, közülük 40 a képviselőházból, 20 a felsőházból került ki.) A két delegációnak külön-külön kellett tanácskoznia és szavaznia. Véleményeltérés esetén, ha üzenetváltás útján meggyekezniük nem sikerült, a vitás kérdést közös szavazással kellett eldön-

⁴⁴ Közli: Deák Ferencz beszédei. IV. Bp. 1903. 318.

teniök. (Aggályos pontossággal szabályozták, hogyan kell csökkenteni a szavazás előtt az egyik delegáció létszámát, ha a másik – távolmaradás esetén – csonka lenne. Ugyanakkor szabályozatlan maradt, mi történjék, ha a közös szavazás során szavazategyenlőség alakul ki.) A hadügy vonatkozásában a törvény külön szólt „magyar hadseregekről” is, mint „az összes hadsereg kiegészítő részéről”⁴⁵, nem bocsátkozva további részletekbe, de leszögezve, hogy a magyar sereg kiegészítése, a katonaság elhelyezése és élelmezése a magyar törvényhozás, illetve a kormányzat hatáskörében marad. Ugyanakkor felségjognak ismerte el – a miniszteri ellenjegyzés 1848-ban leszögezett követelményét, mint az abszolutizmus alkotmányos korlátját e vonatkozásban hallgatással mellőzve – az egész hadsereg vezérletét, vezényletét és belső szervezését, amit a Habsburg-hatalom a hadüzenet jogát is magába foglaló korlátlan felhatalmazásnak tekintett a fegyveres erő felhasználására.

A közös költségek viselésének arányát, a kvótát a két parlament közösen tanácskozó bizottságainak (a kvótabizottságoknak) kellett megállapítaniuk tízévenként. A bizottságok, másodfokon pedig a két parlament megegyezése híján a döntés joga az uralkodót illette. (Az 1867-ben kötött első „gazdasági kiegyezés” alkalmával a kvótát úgy állapították meg, hogy Magyarország 30, Ausztria 70%-át viseli a következő évtizedben.) Noha leszögezték, hogy Magyarországot a birodalom államadóságai „jogilag nem terhelhetik, mégis méltányosság alapján, politikai tekintetektől”⁴⁶ részt vállaltak törlesztésükből, évi 29,2 millió forintnyi járulék mértékéig.

A kiegyezés Magyarországot önálló kereskedelmi és vámpolitikára jogosított országnak ismerte el, de leszögezte, hogy a birodalom két fele parlamentjeik megállapodása alapján tízévenként megújítandó vám- és kereskedelmi szövetséget köt. A hajlandóságot erre azzal is fokozták, hogy az „önkéntes” szerződés lejáratának és megújításának az időpontját a kvótamegállapodásával egyidejűvé tették, ami a kettő között önmagában is kapcsolatot teremtett. Annak folytán pedig, hogy a kvóta kérdésében megállapodás híján a törvény értelmében is az uralkodót illette a dön-

⁴⁵ 1867. XII. tc. 11. §. Magyar Törvénytár. Szerk. MÁRKUS DEZSŐ. 1836–1868. évi törvények. Bp. 1896. 336.

⁴⁶ Uo. 53–54. §. I. m. 341–342.

tés joga, eleve biztosítva volt az abszolutisztikus befolyásolás lehetősége a gazdasági kiegyezés megújításai alkalmával. A birodalmi kormány-szervek által a kiegyezést megelőzően kötött külkereskedelmi, illetve vámszerződések érvényét – Magyarországra nézve is – fenntartották. A tízévenként megújítandó gazdasági kiegyezés a vám és a külkereskedelem közösségének megállapításán túl kiterjedt a közvetett adóztatás, a pénzrendszer, a kamatláb, a mérték- és súlyrendszer, a vízi és vasúti közlekedés, a posta- és távírdaügy azonos szabályozására, a találmányok és védjegyek kölcsönös érvényességére, és annak a biztosítására, hogy a birodalom minden polgára a birodalom bármelyik felében folytathasson ipari, kereskedői tevékenységet, illetve vállalhasson munkát.

Magyarország államberendezkedését illetően a fenti jogszabályokon kívül, amelyek eredeti nyitottságukat felhasználva, hallgatólagosan módosították az 1848-as törvényeket, sor került néhány külön becikkelyezett változtatásra is, amelyek még inkább közelítették a kiegyezés végső változatát a konzervatívok 1862-ben Apponyi György által összefoglalt tervezetéhez. Felszámolták azt a széles jogkört, amellyel az uralkodó távollétében a nádor mint annak helyettese rendelkezett, és elhatalasztották a nádorválasztást. (A Magyarországra való visszatéréstől korábban eltiltott István főherceg nádor 1867. február 19-én bekövetkezett tragikus halála megkönnyítette a kérdés elodázását.) Hatálytalanították a nemzetőrségről szóló törvényt. Kimondták, hogy nem csupán a miniszterelnök, hanem az egyes miniszterek kinevezési joga is az uralkodót illeti – a miniszterelnök előterjesztése alapján. És – ami a legnagyobb jelentőségű volt – az uralkodó jogot nyert arra, hogy az országgyűlést bármikor elnapolja, sőt feloszlassa, kötelezve azonban arra, hogy a költségvetés és zárszámadás országgyűlési megtárgyalását még ugyanannak az évnek a végéig biztosítsa, akár idő előtti választások tetszése szerinti közbeiktatásával. A továbbra is az uralkodó kezén hagyott abszolutisztikus hatalmi eszközök sorát egészítette ki az 1867. március 17-i minisztertanácsban elfogadtatott titkos szabályzat, amely nem csupán a kinevezések, rangemelések – polgári alkotmányos monarchiákban is általában felségjogot jelentő – eseteiben kívánta meg a kormány megfelelő intézkedése előtt az uralkodó beleegyezését, hanem a polgári alkotmányos rendszerekben a felelős kormányok hatáskörébe tartozó alapvető jelentőségű kormányzati területeken is. A szabályzat kimondta, hogy a magyar kor-

mány a hitelintézetek és hitbizományok alapításának engedélyezésétől kezdve a gazdasági, társadalmi és politikai ügyek egész sorában továbbra is csak az uralkodó előzetes engedélyével intézkedhet. A legsúlyosabban az esett latba, hogy a kormány köteles volt minden törvényjavaslatot, minden országgyűlési előterjesztést azok parlamenti bemutatása előtt, a törvénytörő rendeletek tervezetét pedig a kibocsátás előtt jóváhagyatni az uralkodóval.

Az önkényuralmi kormányzati rendszert felszámoló kiegyezés, a polgári forradalom korszakának ez a kompromisszumos lezárója, a pillanatnyi erőviszonyoknak megfelelően, a liberalizmust konzervativizmussal társította a polgári demokratikus előretörés megakadályozására, az osztrák-német és a magyar vezető rétegek politikai hegemoniára formált igényét pedig egymással az együtt élő népeknek a birodalom mindkét felében jelentkező önkormányzati törekvései ellenében. A Magyarország alávetettségének viszonyai között kialakult sajátos munkamegosztást tette meg a gazdasági egység alapjává, mert az egyik oldalon az ipari és a banktőke, a másik oldalon a piacra termelő nagybirtok e munkamegosztás fenntartásától remélte saját érdekei közvetlen kielégítését. Az így kialakított uralmi és egyensúlyviszonyok megőrzését a kiegyezés megalkotói a helyreállított alkotmányosság és a maradványaiban megőrzött abszolutizmus társításával vélték biztosítani. Nem gondoskodtak azonban a rendszer önkorrekciójának, szervei hibái kiigazíthatásának, még kevésbé a változó külső és belső feltételekhez, az erőviszonyok átalakulásához való alkalmazkodásának az érdemleges lehetőségeiről. Pedig 1848-hoz mérten éppen ez volt Magyarország szempontjából a legsúlyosabb következményű visszalépés. Míg az 1848-as törvények alapján a polgári értelemben vett népszuverenitásra épített magyarországi parlamentáris kormányzati rendszer jogilag nyitott volt, a megújulás és a továbblépés minden politikai eszközeivel rendelkezett, ezt 1867 nemcsak Magyarország számára nem biztosította, hanem a hatalom sajátos megosztása és abszolutisztikus befolyásoltsága folytán a Monarchia egész államhatalmi együttese számára sem. Magyarország a változó feltételekhez való alkalmazkodás érdemi lehetőségétől önmagában is, dualista partnerként is megfosztottan képtelenné vált arra, hogy tényleges érdekeinek megfelelően reagáljon az európai hatalmi helyzet átalakulására, a közép- és kelet-európai népek nemzeti törekvéseinek a kibontakozására. S az új állam-

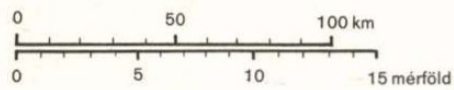
hatalmi rendszernek ez a fogyatékosága korlátozta annak a lehetőségét, hogy az 1848-ban megalapozott kapitalista fejlődésnek az önkényuralmi rendszer felszámolását követő lendületes kibontakozását és a polgári átalakulás teljesebbé tételét úgy befolyásolja a szerves és arányos fejlődés előmozdítása révén, hogy az új korszak ne a történeti múltban, többek között a függés következtében kialakult gazdasági és társadalmi torzulásoknak a továbbörökítője, hanem következetes korrigálójuk, sőt felszámolójuk is lehessen. Kossuth ezért látta indokoltan úgy, hogy a kiegyezés teremtette elkötelezettség önrendelkezésétől, a változó körülményekhez való alkalmazkodás lehetőségétől megfosztva viszi „azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere”.⁴⁷ Deák, aki reális kompromisszumnak tekintette a kiegyezést, amely alkalmas keretet teremt a függő problémák megoldására, úgy ítélte, hogy ha a jövő tényleg megrázkódtatásoknak tenné is ki a Monarchiát, a kiegyezés legalábbis az „államilag rendezett állapot” előnyét⁴⁸ biztosítja a vele egybekapcsolt Magyarország számára.

A kiegyezés, amely Magyarország önkormányzatát jórészt biztosította, önrendelkezését azonban nem, valamelyest tovább élte a Habsburg-birodalmat, mint azt Kossuth feltételezte, Deáknak ezeket a reményeit azonban nem válthatta valóra. Mert a Habsburg-hatalommal kötött kiegyezés szinte lehetetlenné tette, hogy a magyar politika erői az adott rendszer keretei között utat találjanak az együtt élő népekkel való megegyezéshez. Enélkül pedig a magyar nemzeti érdekek „biztosítékai” mind illúzióknak bizonyultak. A hatalom kétes dicsőségében politikai vezetői révén osztozó magyarság túlnyomó többsége valójában maga is a rendszer kiszolgáltatottjaként élte az életét, fogyatkozó eséllyel arra, hogy szabadulását a többiekével egybekapcsolhatja. S azok az európai hatalmak, amelyek hagyták eltiporni Magyarország 1848–49-ben vívott anti-feudális és antiabszolutista függetlenségi harcát, amelyek megtagadták az érdemleges támogatást a demokratikusabb alternatíváért küzdő magyar erőktől 1849 és 1867 között, megtapsolták a kiegyezést, hogy alig egy nemzedék múltán számon kérjék a magyar nemzet egészétől, miért azt „választotta”.

⁴⁷ Kossuth Lajos iratai. VIII. Kiad. KOSSUTH FERENCZ. Bp. 1900. 16.

⁴⁸ Deák Ferencz beszédei. IV. Bp. 1903. 460.

MAGYARORSZÁG 1848-BAN

- Magyarország, Horvátország és Erdély határa
- A Részek, a Székelyföld, a Szászföld, Szlavonia és a Tengeremellék határa
- A katonai határőrvidék határa
- Megyék, kerületek, vidékek, székek és ezredek határa
- Szabad királyi város
- Mezőváros és egyéb város
- Község

- Buda** Főváros
- Pozsony** Megyeszékhely
- Ogulin** Főtisztikari hely
- Vasútvonal
- Hágó; szoros
- Jász-kun és hajdú kerület, XVI szepesi város
- Székely székek
- Szász székek
- Részek, Szlavónia, Tengeremellék
- Horvátország
- Katonai határőrvidék

MAGYARORSZÁG / RÉSZEK, SZLAVONIA, TENGERMELLÉK / Vármegyék, kerületek

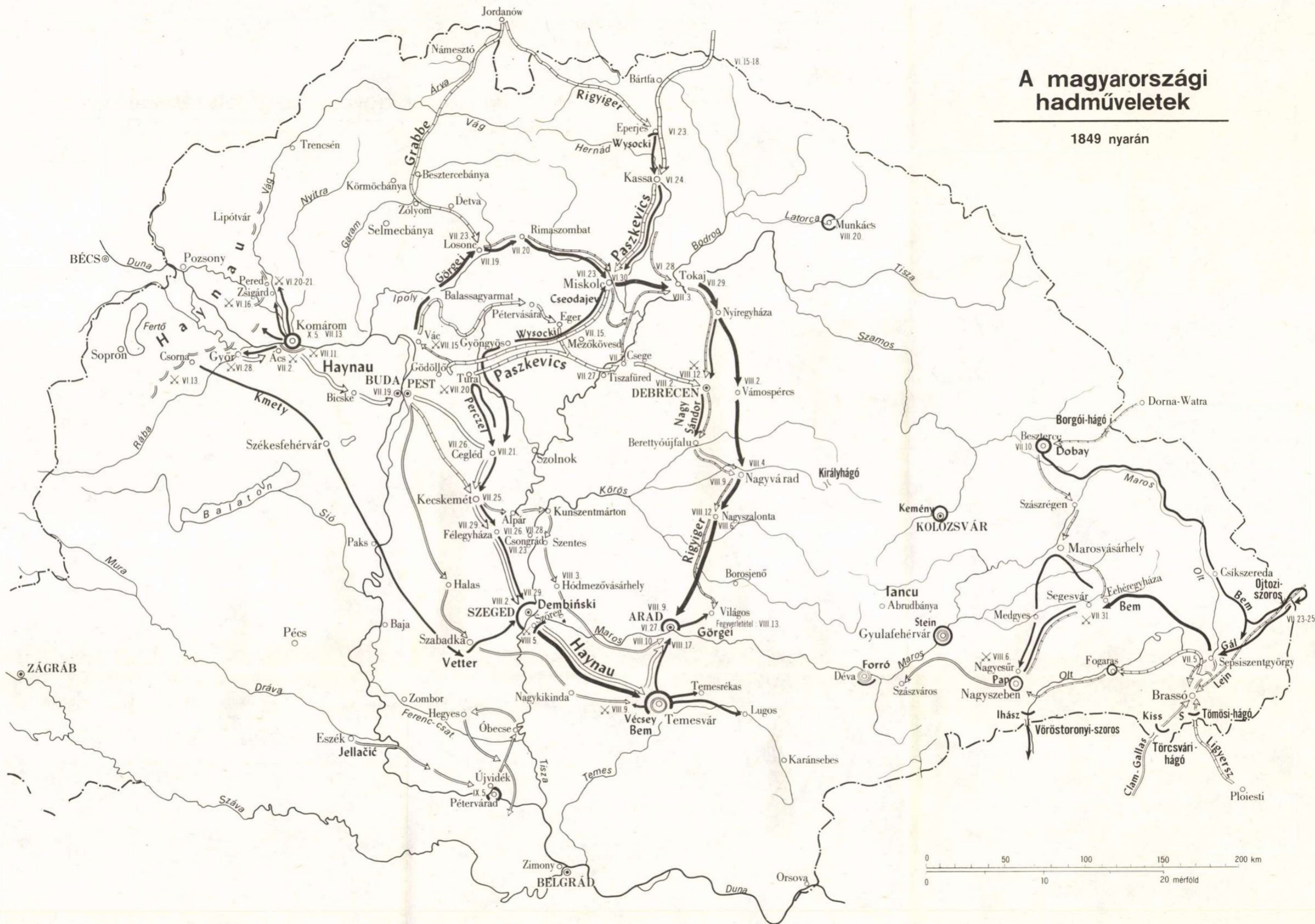
1 Abaúj	11 Csanád	28 Pest
2 Arad	12 Csongrád	29 Pozsega
3 Árva	13 Esztergom	30 Pozsony
4 Bács	14 Fejér	31 Sáros
5 Baranya	15 Gömör és Kishont	32 Somogy
6 Bars	16 Győr	33 Sopron
7 Békés	17 Hajdú kerület	34 Szabolcs
8 Bereg	18 Heves és Külső-Szolnok	35 Szatmár
9 Bihar	19 Hont	36 Szepes
10 Borsod	20 Jászkun kerület	37 Szerém
	20a Jászság	38 Temes
	20b Kiskunság	39 Tolna
	20c Nagykunság	40 Torna
	21 Komárom	41 Torontál
	22 Krassó	42 Trencsén
	23 Liptó	43 Turóc
	24 Máramaros	44 Ugocsa
	25 Moson	45 Ung
	26 Nógrád	46 Vas
	27 Nyitra	47 Verőce
		48 Veszprém
		49 Zala
		50 Zemplén
		51 Zólyom
		52 Tengeremellék
		53 Kővár vidéke
		54 Közép-Szolnok
		55 Kraszna
		56 Zaránd
		57 XVI szepesi város

ERDÉLY

MAGYAR VÁRMEGYÉK	SZÉKELY SZÉKEK	SZÁSZ SZÉKEK
1 Alsó-Fehér	10 Aranyos	15 Beszterce vidéke
2 Belső-Szolnok	11 Csík	16 Brassó vidéke
3 Doboka	12 Háromszék	17 Kőhalom
4 Felső-Fehér	13 Maros	18 Medgyes
5 Fogaras vidéke	14 Udvarhely	19 Nagysink
6 Hunyad		20 Sebesvár
7 Kolozs		21 Szászsebes
8 Küküllő		22 Szászváros
9 Torda		23 Szerdahely
		24 Szerdahely
		25 Újegyház

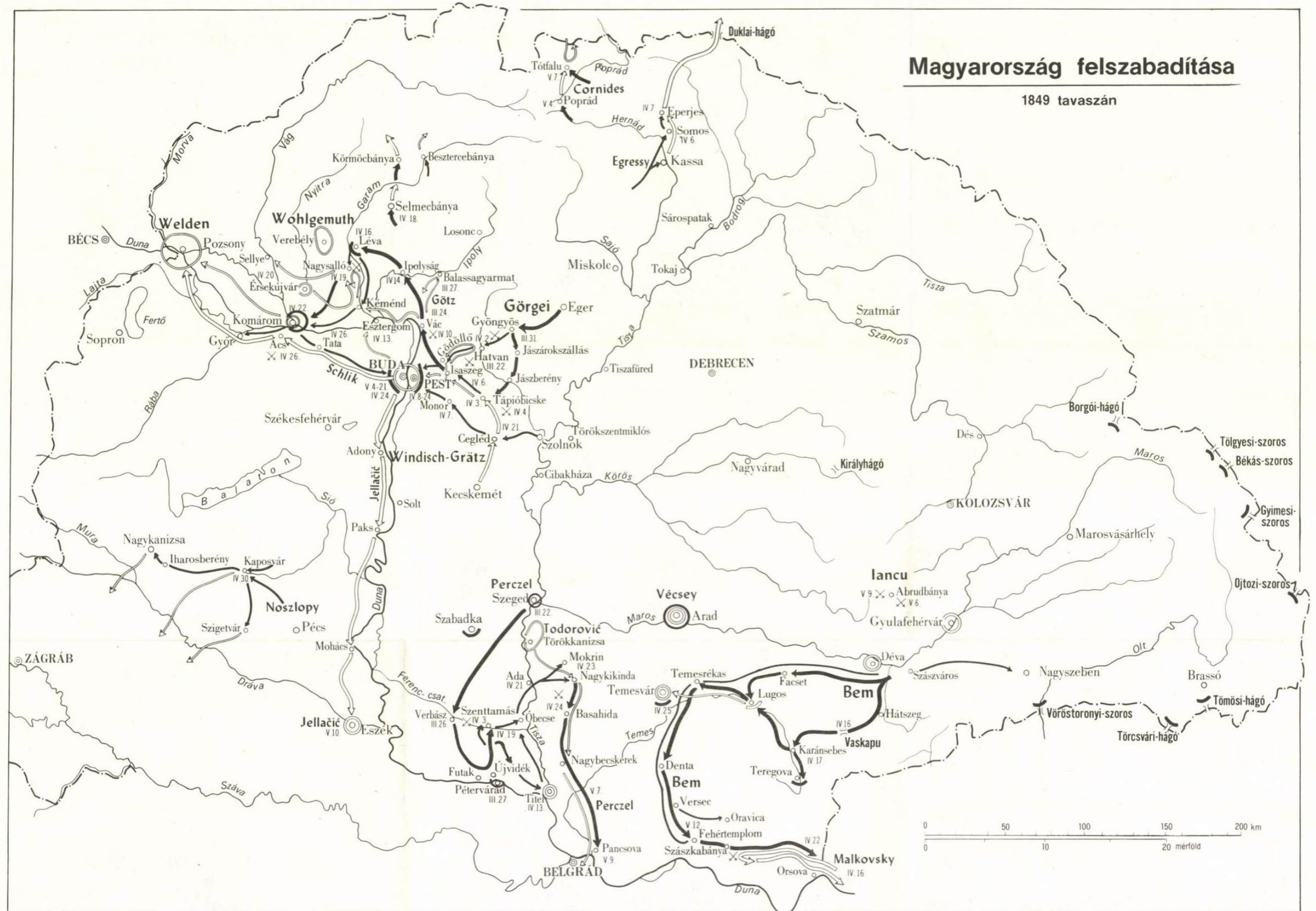
A magyarországi hadműveletek

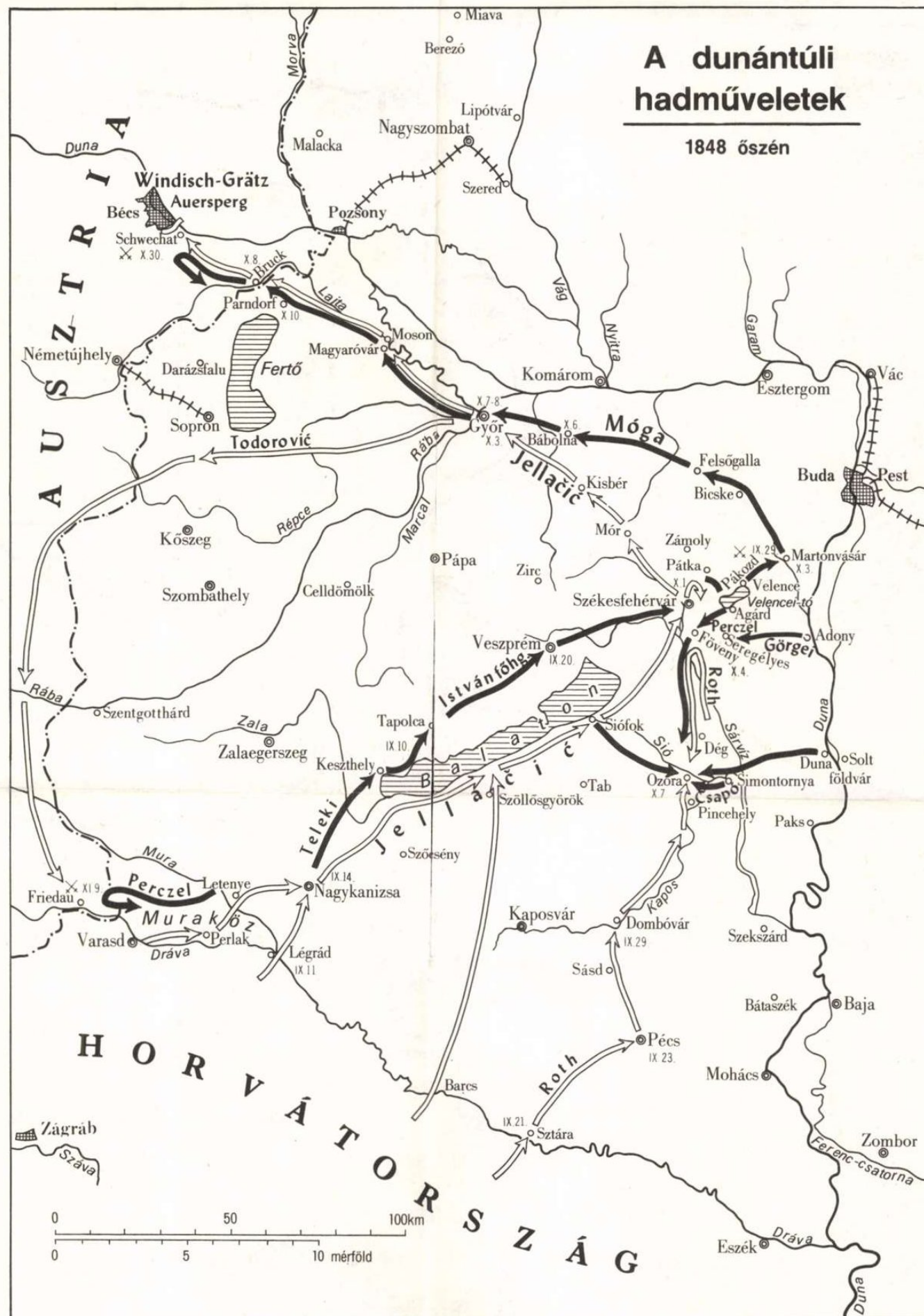
1849 nyarán

0 50 100 150 200 km
0 10 20 mérföld

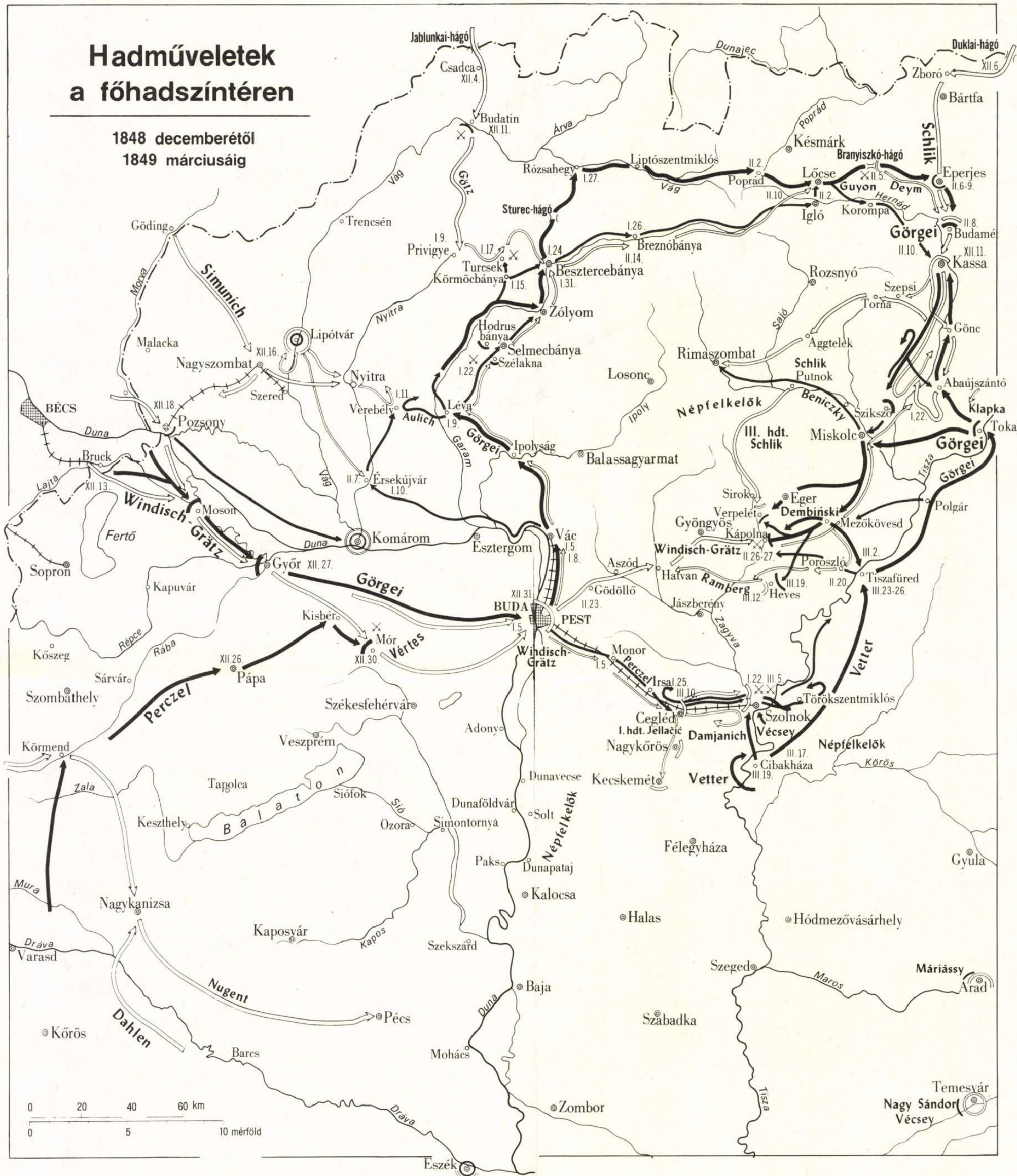
1849 tavaszán

Hadműveletek a főhadszíntéren

1848 decemberétől
1849 márciusáig

A SZÁZADOK REPERTÓRIUMA 1867—1975

DIÓSZEGI MÁRIA
és
KULCSÁR ERZSÉBET

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

PAMLÉNYI ERVIN

A kötet a *Századok*, a Magyar Történelmi Társulat közlönye 109 évfolyamának címanyagát tartalmazza. A folyóiratban megjelent tanulmányokon, közleményeken, vitaíratokon stb. kívül feltárja a *Századok* híryananyagának jelentős részét is, emellett külön részben közli a megjelent ismertetések leírását.

A repertórium címanyagát tematikusan csoportosítja, így az olvasó egy helyen találja meg például az egy korszak művelődéstörténetére vagy a mohácsi ütközetre vonatkozó cikkeket, közleményeket. A folyóiratban megjelent illusztrációkat — arcképek, térképek, csatavázlatok, pecsétek, címerek, pénzek stb. ábráit — külön mellékletek tartalmazzák. A kötetet könyvészeti leírás egészíti ki. A repertórium használatát négy mutató könnyíti meg; ezek lehetővé teszik az egyes írások felkutatását a szerzők neve, a címekben szereplő történelmi és földrajzi nevek szerint is. Külön mutató tartalmazza a folyóiratban ismertetett munkák szerzőit.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

